

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

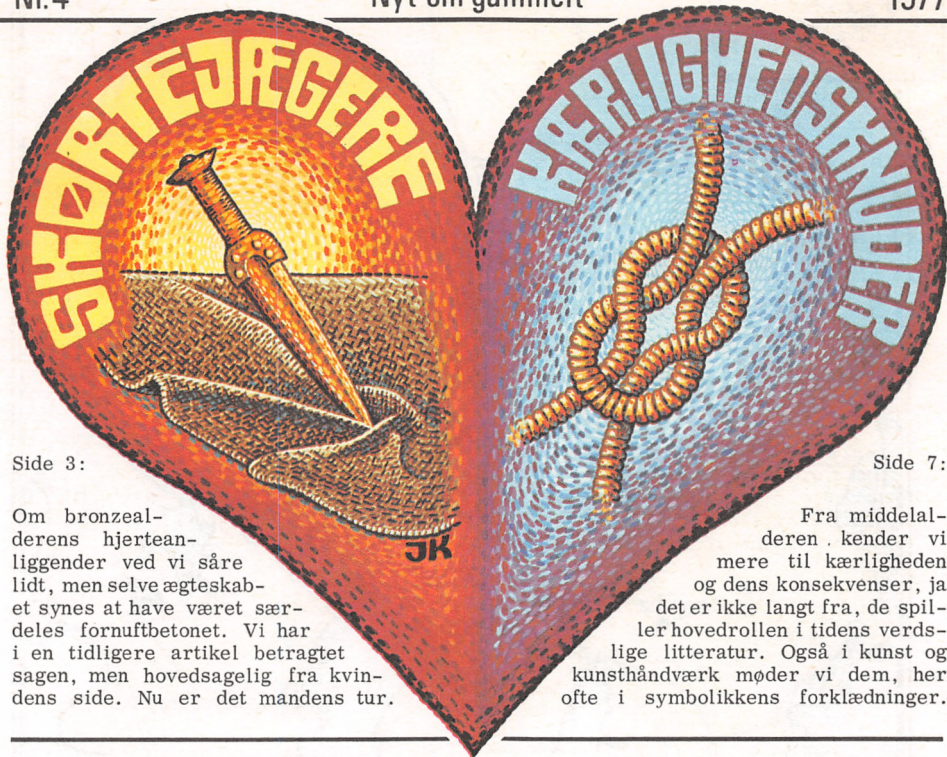
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SKALK

Nr.4

Nyt om gammelt

1977

Side 3:

Om bronzealderens hjerteanliggende ved vi såre lidt, men selve ægteskabet synes at have været særdeles fornuftbetonet. Vi har i en tidligere artikel betragtet sagen, men hovedsagelig fra kvindens side. Nu er det mandens tur.

Side 7:

Fra middelalderen kender vi mere til kærligheden og dens konsekvenser, ja det er ikke langt fra, de spiller hovedrollen i tidens verdslige litteratur. Også i kunst og kunsthåndværk møder vi dem, her ofte i symbolikkens forklædninger.

KRONIK

Jordbordet

En slags nedgravede forsamlingspladser benyttedes i forrige århundrede ved jyske forårsfester. Et moderne fænomen eller et fortidslevn? Harald Andersen mener det sidste og prøver at følge sporet. Side 18

RØGELSE

skabte vellugt i middelalderkirken, men hvad brugte man senere røgelseskarrene til? Side 12

VANDKUNSTEN

Oldforskningen vender tilbage til stedet, hvor dens vugge stod. Side 16

FRA OSTENS TIDSALDER

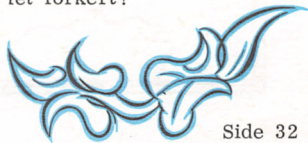
Oplevelser i Syden vækker tanker om landbrug i jernalderen. Side 26

MERE GULD

Arkæologisk rekordår - i hvert fald hvad guldfundene angår. Side 30

GUNDESTRUPERRINEN

En rystende tanke: Er vort berømte store sølvkar samlet forkert?

Side 32

Hvor?

Stikord og sidehenvi-
sninger
til bladet's artikler.

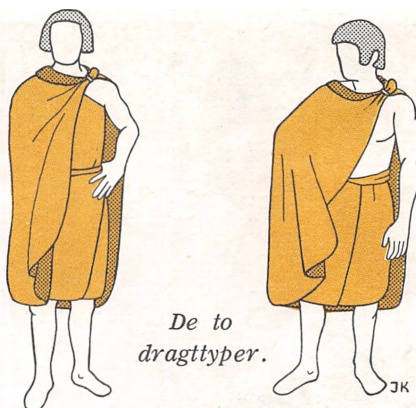
SKØRTE- JÆGERE

»Om bronzealderens mandlige påklædning er man nogenlunde enige, blot med lidt divergens omkring kappens anbringelse«. Citatet, der er fra en tidligere artikel i Skalk (1976 :5), står for så vidt ved magt, og dog kan der være grund til at tage en smule reb i sejlene. Den omtalte klædning er nemlig ingenlunde problemfri. Lad os se lidt nærmere på den.

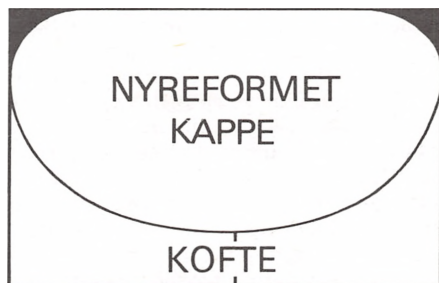
✧

Bronzealderens mandsdragt - kendt i fire eksemplarer, alle fra jyske ege-kistegrave - består af underklædning og kappe. Den første, underklædningen, kan være et simpelt lændeklæde eller en kofte, der har gået fra knæene til midt på livet. Også kappen har to former, den kan enten være oval eller noget i retning af nyreformet med en lige side, som har vendt op ad og ligget omkring halsen. Bæremåden for de to kappetyper var iøvrigt ens, begge blev holdt sammen med en nål ved venstre skulder, nærmest i nakken. Et ganske imponerende klædningsstykke.

Man har tidligere anset den nyreformede kappe for den fineste, dels

forekommer den elegantere, dels optræder den i to af fundene sammen med koften, der også virker fornemmere end det primitive lændeklæde. Nu ser det imidlertid ud til, at forskellen snarere skyldes tekniske omstændigheder. Kofterne er - som påvist af Karen Hanne Nielsen i Skalk nr 5, 1971 - fremstillet af de tøjstykker, som blev tilovers ved kappens udskæring af et enkelt stort stykke stof. For at få den bedste udnyttelse af materialet måtte kappen lægges tæt til den ene side, hvorved den antog nyreformen. Ovalkappen må være skåret af en smallere bane, hvor der alligevel kun var plads til den, og hvor man derfor ikke behøvede at trænge den ud mod siden; at det forholder sig sådan, ses direkte på et

Snitmønstre til mandsdragterne. Koften dannes ved sammensyning af de to store hjørnestykker.

»Muldbjergmanden« i aktion. Da kappen hænger i ligevægt, kan den drejes, så armen kommer fri.

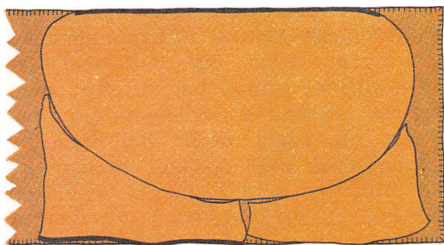
bevaret eksemplar, som har ægkant i tre retninger. Underklædningen, som der ikke blev plads til ved siden af kappen, kan være taget i forlængelse af den eller måske af et helt andet stykke stof, og under disse omstændigheder har man altså foretrukket lændeklædeformen, som gav mindst materialespild. Samhørsforholdet mellem de forskellige klædningsstykker får på denne måde sin meget naturlige forklaring.

Vi må få det indtryk, at det er væven, der har bestemt dragtens udformning, mindre værdighed og personlig smag. Vævning i bronzealderen var uden tvivl hjemmeindustri; tøjet, som vi kender det, er af veks-

lende kvalitet og vævet i forskellig bredde. Spørgsmålet bliver nu: Er der i det bevarede materiale klædevarer af en form, som egner sig til indlægning af mandsdragtens snitmønstre? De tæpper, som nu og da forekommer i gravene, passer ikke i målene, det gør derimod nogle andre store tøjstykker, som egekisterne har skænket os, nemlig kvindernes omfangsrige skørter.

I den tidligere Skalk-artikel (citeret ovenfor) fremsatte vi den formodning, at bronzealderkvindernes store »nederdel«, som kendes i to eksemplarer, fra Borum Eshøj ved Århus og Skrydstrup ved Haderslev, blev båret af unge piger indtil giftermålet, hvorefter den afløstes af det lette snoreskørt, á la Egtvedpigens. Langskørtet blev altså på et tidspunkt overflødigt og kunne passende tages i anden anvendelse. Når man ser, hvordan bronzealderfolkene har økonomiseret med tøjet, hvordan selv afklippede tøjrester er blevet syet sammen og brugt, forekommer det da også helt utænkeligt, at store gedigne klædestykker skulle være kasseret efter brug i nogle ganske få år - nemlig fra pigen var udvokset til hun, sikkert i meget ung alder, indtrådte i ægttestanden.

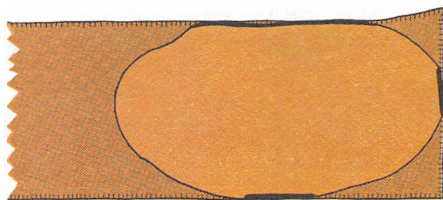
Langskørtet er i al enkelthed et rektangulært tøjstykke bestemt til at vikle flere gange om kroppen. Bredden har rettet sig efter bærerskens højde, den kan altså variere, men inden for ret snævre grænser. Længden er betydelig, og da stoffet tilmed er lagt dobbelt, skal målet i virkeligheden ganges med to. Skrydstrupskørtet ville, hvis det var nyt og blev bredt ud efter at være pillet op i sammensyningen, give udmærket plads til udskæring af en nyreformet kappe og den tilhørende kofte. Nu er det vanskeligt helt præcist at angive dette skørts oprindelige mål - det er dårligt bevaret og temmelig forstrakt ved brug - men det er næppe meget for-

Muldbjergdragten (kappen og de to større stykker fra koften) lagt på det udbredte Skrydstrupskørt. De kraftigt optrukne randpartier angiver stoffets ægkanter.

kert, hvis man siger, at den ene af vore bevarede mandsdragter, den fra Muldbjerg ved Ringkøbing, lader sig indpasse næsten på centimeter. Det viser sig, at ægkanterne på kofte og kappe svarer til skørtets ægkanter. Teorien forklarer, hvorfor det i forvejen meget omfangsrige skørt er i to lag; uden den forøgelse af længden, som derved er opnået, ville kappen ikke kunne være der. Tøjstykkets videre skæbne var med andre ord forudbestemt.

I modsætning til Skrydstruppigens har Borum Eshøj-kvinden været ret lille, og hendes skørt er derfor væsentligt smallere. Tænker vi os det på samme måde bredt ud, vil vi finde, at det ikke giver plads til et Muldbjerg-snitmønster, derimod nok til en oval kappe. En sådan blev fundet i en anden af Borum Eshøjs egekister; den har tilhørt en ældre mand, og det ses på ægkanterne, at den er

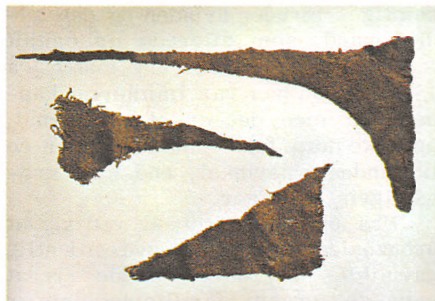

Den ovale kappe fra Borum Eshøj lagt på Borum Eshøj-skørtet.

taget fra et tøjstykke kun ubetydeligt smallere end kvindens skørt.

Vore overvejelser om disse klædningsstykker har altså ført til følgende ganske pudsige resultat: Valg af pige var for bronzealdermanden ensbetydende med valg af tøj. Dragstens snit afhang af den udkårnes højde.

Ovenstående er naturligvis kun teori, og selv om den forekommer os sandsynlig, ser vi den gerne bekræftet af andre fund. Her kommer Egtvedpigens til hjælp. Snoreskørtet, hun var iført, betragter vi som en slags vielsesattest, og da heller ikke hun hørte til de store, må vi formode, der kun er blevet til en oval kappe af hendes ungpigeskørt. At der er no-

I Egtvedpigens venstre »sko« indgik disse tøjstykker. Det største må være fra udkæringen af en oval kappe.

get om snakken, bekræfter nogle tøjstykker, som var viklet om hendes fødder til erstatning for sko, de er nemlig tydeligt rester fra dragtfremstilling. Allerede udgraverne kunne fastslå, at et af stykkerne er et hjørne, som må være blevet til overs ved en ovalkappes udkæring af et firkantet stykke stof. Tøjet viser tydelige spor af slid, men selve skæringen står ganske frisk uden udtrævlinger. I en af sidekanterne har der været syet; man kan se hullerne efter tråden og det træk den har for-

årsaget - ujævnt, fordi den ikke har været strammet lige meget alle steder. Hullerne har tidligere været tolket som spor efter opsætning af tøjet på en vævebom, men det virker langt mere, som var der tale om en egentlig syning. I virkeligheden svarer den nøje til de sømme, som i de bevarede langskørter har forenet det dobbeltlagte stof. Hvis vi tænker os kappen udskåret af et skørt, sidder syningen lige, hvor den skal.

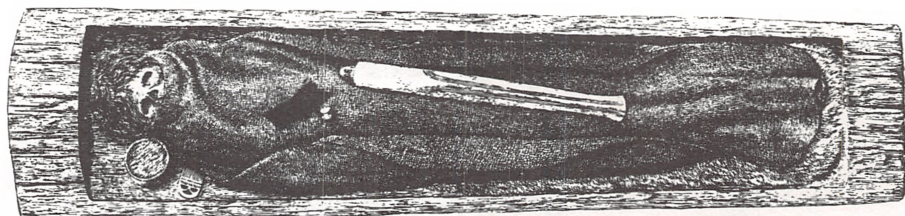
Vor opfattelse af mandsdragten som en slags medgift rejser et andet spørgsmål: Når også manden havde sin særlige voksendragt, anlagt ved ægteskabets indgåelse, hvad gik så den ugifte yngling klædt i? Netop Borum Eshøj kunne synes velegnet til at løse dette spørgsmål, her var nemlig - foruden kvinden og den ældre mand, som allerede er omtalt - begravet en ganske ung mand, ca 18 år. Også han var imidlertid kappeklædt, men det er et spørgsmål, om ikke dette fund skal ses under en lidt anden synsvinkel, end man sædvanligvis anlægger.

Fra utallige jordfund ved vi, at bronzealderfolkene var overordentlig gavmilde mod deres afdøde, ja at selv de yngste familiemedlemmer kan være gravlagt, som var de betydningfulde personer. Ikke desmin-

dre er det den almindelige opfattelse, at det unge Borum Eshøj-menneske er blevet snydt og groft bestjålet af familien, som i hans flotte, men stærkt slidte, sværdskede har anbragt en ussel dolk. Ser man på kappen, vil man opdage, at den ikke blot er slidt, men simpelthen udtjent. I virkeligheden er den af nyreformen, men overkanten er så medtaget, at nålen har revet et stykke af tøjet ud ved nakken. Da liget skulle klædes, har man derfor vendt kappen, så at ned blev op; den oprindelige nedrekant blev bukket, og her er nålen så anbragt. Skal også dette tilskrives den nærige familie, eller har ungersvenden virkelig nået at slide sit tøj så grundigt? Sandsynligvis ingen af delene. Vi tror ikke, familien har bestjålet knægten, men tværtimod, at den har forsynet ham med et par ekstra statussymboler, som egentlig ikke tilkom hans alder: kappe og sværdskede - mandens værdighedstegn, omend i gamle brugte eksemplarer.

Spørgsmålet om den ugifte bronzealderunglings påklædning blev altså ikke løst i denne omgang. Som så ofte må vi vente på nye fund. Desværre hænger de ikke på træerne.

Lise Eskildsen og Ebbe Lomborg

Borum Eshøj-manden med det slidte gravudstyr.

KÆRLIGHEDS KNUDER

Det hører til det helt usædvanlige at finde en to kilos guldring siddende på en harvetand, men mindre kan gøre det, og helt sjældent er det ikke, der til Nationalmuseet som danefæ indsendes ringe af det kostelige metal. De kan være kommet for dagen ved udgravninger til kældre eller veje, i gartnerier, på kirkegårde eller ved arkæologiske undersøgelser. Det er altid spændende at få en sådan nyfundet ring i hænde og forsøge at bestemme dens alder og anvendelse.

En middelalderlig fingerring - for nu at begrænse emnet - var ikke blot til pryd, den blev almindeligvis båret af en ganske bestemt årsag. Det kunne være en kærlighedsgave, en trolovelses- eller fæstering, en bispe- eller nonnering, en religiøs amulet- eller pilgrimsring, eller det kunne være en signetring. Af udseendet kan vi ofte aflæse ringens formål. Symbolik spillede i middelalderen en meget stor rolle. Fra kalkmalerier og skulpturer er vi bekendt med, at kunstnerne gjorde brug af billed- og tegnsprog, som den kreds af mennesker, de henvendte sig til, var fortrolig med. I dag kan middelalderlige symboler volde os hovedbrud, ikke

alene når det gælder egentlige kunstværker, men også når der er tale om brugskunst som fingerringe og andre smykker. Kristus-, Maria- og helgenbilleder, hjerter og sammenknyttede hænder viser klart, at en religiøs eller følelsesmæssig hensigt ligger bag. Andre udsmykninger synes at være rent ornamentale, hvad dog sjældent er tilfældet. De er blot ikke så umiddelbare at fortolke. Dette gælder for de knuder, der binder de i det følgende omtalte fingerringe sammen.

✧

To guldfingerringe blev for at par år siden næsten samtidigt indleveret til Nationalmuseet. De er dog fundet langt fra hinanden, og aldersmæssigt er der nok også stor afstand imellem dem, men de har det til fælles, at de er konstrueret på samme måde: begge har to yderskinner, hvorimellem der løber en midterstreng beviklet med en tynd guldsnor. Disse beviklinger er arrangeret i fire knudeligende partier, og imellem dem er ringenes hovedornamenter symmetrisk anbragt.

Den ene ring, der er fundet på Hjemdalsgårdens mark, ved Topshøj

Topshøj- og Solvig-ringene, den første med firpas, den anden med initialer mellem knuderne. De tegnede udsnit til højre for billederne viser opbygningen med yderskinner og beviklet knudesnor, fra indersiden.

syd for Sorø, har mellem knuderne såkaldte firpas i gennembrudt arbejde med små bladkors indeni. Dette ornament leder tanken hen på de firpassige skjolde med kvindenavne, der forekommer i en skjoldefrise fra 1200-årenes slutning i Sorø kirke. I betragtning af ringens findested vil det ikke være mærkværdigt, om guldsmeden hørte hjemme i Sorø kloster.

Den anden ring kom frem under arkitekt Hertz's udgravning i renæssancehuset ved Solvig i Hostrup sogn, Sønderjylland (se Skalk 1967:1). Den bærer - loddet på mellem knudepartierne - bogstaverne

Små særpræg som M'ernes skrævende ben og bøjljen på H'ets tværstreg daterer til tiden omkring 1500. Initialerne er på ringen anbragt med lige store mellemrum og kan derfor læses i vilkårlig rækkefølge. Det mangedobler mulighederne for, hvilke ejernavne eller ordsprog de kan være begyndelsesbogstaver til. Da ringen er fundet på Solvig, er det imidlertid fristende at tænke sig, at den har tilhørt den Henrik Gjordsen, der blev født her i begyndelsen af 1400-årene. Hvor længe han levede, eller med hvem han var gift, vides dog ikke. Hvis H G skulle stå for hans navn, kunne de to M'er være hans eventuelle hustrus initialer, eller de kunne betyde M(emento) M(ori): husk du skal dø!

For en del år siden fik Nationalmuseet fra Roskilde en gulfingerring med en rund plade, hvori der er indgraveret et Kristus-hoved. Også denne ring er bygget op af et par yderskinner og en midterstreng beviklet med en tynd knudesnor, og pladen er tillige indfattet af en ramme med knuder. Selve Kristus-pladen er nit-

tet fast på en bagplade, der går ud i eet med ringskinnens »bagklædning«. Der er fra sidste halvdel af 1300-tallet og fra 1400-årene bevaret en del fingerringe med Kristus-hoveder. De små plader med Frelserens ansigt, der som på Veronikas svededug er fortrukket i smerte, solgtes antagelig i Rom som pilgrims-tegn. Hjemvendt fra den evige stad kunne pilgrimmene hos de stedlige guldsmede få indfattet disse vidnes-

Ringen fra Roskilde med knudestreng og påloddet Kristus-hoved. Til højre plade-partiet i udsnit, set indefra.

byrd om opnået aflad i ringe, der tillige har været betragtet som amuletter. Mens sådanne Kristus-ringe er ret almindelige, er kombinationen med snor- og knudestreng usædvanlig.

✧

Hvad betyder da disse knuder? For at finde svaret må vi dykke længere ned i Nationalmuseets samlinger, hvor vi finder et par meget prægtige guldringe med en knudevariant, der benævnes »Herakles-knuden«. På den ene ring, fra Kimmerslev sogn i

Kimmerslev- og Ålborg-ringene, begge med Herakles-knude. Se iøvrigt artiklens titelvignet, som viser Ålboringen i tegning.

Ramsø herred, er knuden knyttet af en tynd guldsnor, anbragt imellem et fint støbt og graveret bladværk. Den anden, en spinkel ring, der stammer fra Ålborg, har to knuder med et hjerte imellem og er iøvrigt dannet af et par slanke menneskeskikkelser, der tydeligt – omend på en lidt akavet måde – kærtegner hinanden. Her lades vi ikke i tvivl om, at der er tale om en kærlighedsgave, sandsynligvis en trolovelsesring, og vi forstår, at knuderne er kærlighedssymboler, der uløseligt og fast knytter de elskende sammen. Herakles-knuden er egentlig råbåndsknuden, der fra andet årtusind før Kristus blev anvendt som symbol i Ægypten. I hellenistisk tid (fra omkring 300 før Kristus) var den et yndet ornament i den græske smykkekunst, og den beholdt sin popularitet langt ned i romertiden. Den egner sig da også meget godt for kunstfærdigt udførte filigransmykker, som man kan se på græske diademer i museernes samlinger. Når den græske sagnhelt Herakles (eller Herkules som romerne kaldte ham) forbindes med denne knude, skyldes det vel, at han i en dødbringende kamp mod amazonernes dronning tiltvang sig et bælte, hun

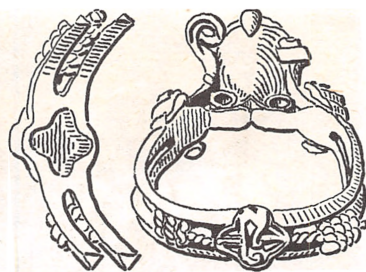
havde fået af krigsguden Ares, for at skænke det til sin elskede, som brændende havde ønsket sig denne gave. Det må være dette bælte, knuderne skal minde om.

Nu er der ganske vist langt fra de herkuliske råbåndsknub til knudestrengene på de tre først omtalte ringe. Men der er et mellemlid: en

Om trolovelsesringen siger Christiern Pedersen 1515, at den skal være af guld, og den »haver ingen ende, og sættes på den fjerde finger, thi vise mestre og læger skriver, at der gænger en åre fra hjertet og til den fjerde finger«. - På billedet falbyder guldsmeden sine varer. Det forelskede par har øjensynlig svært ved at bestemme sig. - Efter Olaus Magnus. 1555.

Ringen fra Voer færgested i fotografi, tegning og tegnet udsnit. Bemærk knudestrengen og det gennemborede bogstav. - Tegn. David Rafn.

fornem gotisk ring med en rødviollet almandin i stærkt fremspringende indfatning, fundet på Voer færgested ved Randers fjord. Ser man nærmere efter, opdager man, at denne ring ligesom de tre fra Topshøj, Solvig og Roskilde er bygget op af to yderskinner med en knudebelagt midterstreng. Desværre er der kun to knuder levnet - resten er brækket af - men de omgiver et firpas med et lille e, gennemboret af en pil. Det tyder på, at ringen er en trolovelsesring til en dame, som har heddet Elisabeth, Else eller lignende. Her har vi altså en ring med knudestreng, der ved hjælp af det andet symbol, pilen, der gennemborer et navnebogstav, utvetydigt tilkendegiver sig som et kærlighedspant. Mon ikke den har tilhørt en af Randers-egnens rige adelsdamer?

Fem af ringene er fra nogenlunde samme tid, 1300-årene, Solvig-ringen et par hundrede år yngre. Vi ved ikke meget om, hvor vidt de har vandret, disse gyldne kærlighedspanter; nok er de fundet i Danmark, men de kunne let være transporteret hertil fra udlandet. Det er dog ikke usandsynligt, at de fire med knuder på midterstrengen er hjemligt arbejde. I hvert fald er det endnu ikke lykkedes at finde lignende blandt udenlandske fingerringe. Bladværket

på Kimmerslev-ringen med den store Herakles-knude ligner derimod lybske guldsmedearbejder, og måske er også Ålborg-ringen med det raffinerede par blevet til i hansestaden, hvis mange guldsmedeværksteder netop i 1300-årene havde en blomstringstid og var leveringsdygtige eksportører til hele Norden.

Guldsmedene havde deres faste repertoire af motiver og heri indgik kærlighedsknuderne, der passede såre vel til trolovelses- og fæsteringe. På Kristus-ringen ser vi, at de også kunne anvendes i forbindelse med den himmelske kærlighed.

✦

Fra 1600-årenes Frisland kendes en særlig type småskrin af sølv med fint graverede kærligheds- eller bryllupsscener. Nationalmuseet har to sådanne, det ene med Corfitz Ulfeldts navn indgraveret. De kaldes »knottekistjer«, de var nemlig en slags afløser for det tørklæde, som brudgommen tidligere - i middelalderen - havde lagt mønter i for derefter at slå knude på det og lægge det i brudens hånd. Her havde knuden både praktisk og symbolsk betydning. Den sidste overførtes på trolovelsesgaven, det lille skrin.

I sin Christian den Fjerdes historie, 1749, nævner Niels Slange, at den russiske czar sendte gesandter til den danske konge, fordi han øn-

Corfitz Ulfeldts »knottekistje« - en trolovelsesgave til Leonora Christine? På forsiden et ungt par ved en hytte. (På bagsiden er scenen gentaget, men nu ved et slot).

skede at slutte et forbund med Danmark, »hvilket med så fast en knude skulle knyttes«, at czaren tilbød kongens broder, den unge hertug Hans, ægteskab med sin datter, Axinia Borisovia. Citatet forekommer særdeles malende.

Knuden var således helt fra antikken, i middelalderen og også senere hen symbolet på kærlighed, troskab og det lovformelige ægteskab. Hvordan det til »knude« svarende

verbum »knytte« kunne bruges i religiøs betydning, hører vi i en salme af Kingo, der selv var fortrolig med både den jordiske og den himmelske kærlighed:

Lad mig, o Gud, i denne dag,
i tanker, ord og al min sag,
dig hjerte-knyttet være.

Fritze Lindahl

Herakles-knude fra græsk diadem i British Museum. 2. årh. f.Kr.

RØGELSE

Vore gamle landsbykirker var fra begyndelsen romersk-katolske. Man tænker vel sjældent over det, men det er dog en kendsgerning, at kirkerne har været katolske omtrent lige så længe, som de har været evangelisk-lutherske. Der er nu heller ikke bevaret ret mange ting, som direkte minder os om tiden før reformationen. Naturligvis er der de kalkmalerier, som fortæller helgenlegender eller lignende, nogle steder også det store lægmandskrucifiks fra korbuen, som nu gerne er hængt op på skibets langvæg, og hist og her et monstranshus; sjældent mere. Og dog, endnu én lille ægte katolsk ting finder vi i mange kirker, nemlig et røgelseskar, ofte endda meget gammelt, måske jævnbyrdigt med kirken i alder. Det er en lille beholder af malm bestående af underskål og låg, kunstfærdigt støbt med forsiringer og mange trækhuller og hængt op i en slags stang- eller kædesystem. Man brugte røgelseskarret - og bruger det stadig i katolske kirker - under gudstjenesten eller ved de kirkelige processionser, som katolikkerne ynder. Der blev så lagt små stykker glødende trækul i skålen og røgelseskornt oven

Tapdrup kirke ligger seks kilometer øst for Viborg ved landevejen, der fra denne by går over Vejrumbro og Løvskaal til Randers. Det er en typisk jysk landsbykirke, hvis oprindelige romanske dele er bygget af granitkvadre. Den interessante sydportal, som ses på billedet, er sikkert inspireret af domkirken i Viborg.

på, og det blev svunget frem og tilbage for at gløde og ryge des bedre. Røgelsen opfattede man som et symbol på bønnen, der stiger mod himlen.

Men røgelsen forsvandt med reformationen i begyndelsen af 1500-årene, og hvordan går det da til, at sådan en lille tingest som røgelseskarret er blevet bevaret i så påfaldende mange kirker? Museumsfolk har svaret på rede hånd: karrene fik en ny funktion; de blev brugt som ildpotter. Det var nemt og praktisk for degnen, som skulle tænde alterlysene, at hente gløder i et røgelseskar fremfor i en gammel træsko! På den måde nyttiggjordes de små metalbeholdere helt frem til midten af forrige århundrede, da tændstikker kom i almindelig brug. Det lyder alltsammen rimeligt nok, men det er nu ikke hele forklaringen.

Tapdrup kirke nogle få kilometer øst for Viborg er én af de forholdsvist mange jyske kirker, som stadig har sit røgelseskar i behold. Det er et smukt eksemplar, som vistnok stammer helt tilbage fra 1200-årene. I dag hænger det i korets sydøstlige hjørne. Højest sandsynligt har det også været anvendt som ild-

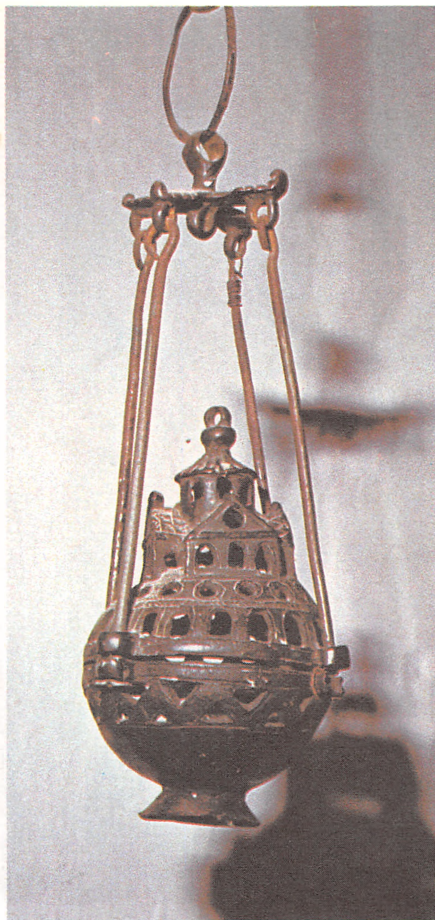
potte, når man fra den nærmeste gård bragte gløder til kirken; skole og bosiddende degn kom der først sent i den lille landsby. Men røgelseskarret blev også brugt på anden vis.

I Nationalmuseets arkiv findes en beretning nedskrevet 1927 af den gamle kirkemaler Chr. Bang og omhandlende vort røgelseskar. Her fortælles, at museumsmanden A. Strunk i 1840'erne som ung student har været i Tapdrup og dér set karret i brug fastelavnssøndag; det var en gammel skik, at der denne ene dag blev brændt røgelse i kirken. Bang har ikke beretningen på første hånd, men gennem en mellemmand, en lærer Nielsen i Tapdrup. Åbenbart har han selv været lidt beklemmt derved, for han tilføjer, at meddelelsen er en intelligent og anset mand, så fortællingen sikkert har sin rigtighed.

Det er unægtelig en interessant oplysning, og det, der har fundet sted i Tapdrup, må man også have kendt til i andre kirker. Det er et godt eksempel på, hvor stædigt befolkningen kunne holde fast ved gammel sæd og skik. Man kan så spørge, hvorfor vi dog ikke har underretning om denne fastelavnsskik fra anden side. Det er sikkert præsternes skyld! Den rationalistiske eller pietistiske gejstlighed har utvivlsomt betragtet den gamle sædvane som noget tøjeri, almuen i sin uvidenhed ikke ville slippe. De lærde har været rent ud sagt flove over disse »fastelavnsløjer« og derfor ladet, som om de slet ikke eksisterede. Og ved midten af forrige århundrede har man ikke blot fået den »katolske« skik afskaffet, men også fået den - så godt som! - tiet ihjel.

Paul G. Ørberg

Lit: Troels-Lund: *Dagligt liv i Norden*, 6. udg. bd. 1. - Tage E. Christiansen: *Røgelseskar fra Viborg*, i: *Fra Viborg Amt* 1969.

Røgelseskarret er støbt i bronze og har muligvis været forgyldt. Låget er formet som en borg, der knejser med tårn og tinde, et billede på det himmelske Jerusalem. Oprindeligt har karret sikkert hængt i kæder, men nu er det monteret med stænger af jern, de går gennem øskenpar på skål og låg og er foroven fæstnet til et fliget samleled, en såkaldt »lilje«. Fra den tomme øsken, som ses på liljens underside, har en kæde ført ned til det lille øje på toppen af lågets tårn (»lanternen«); ved hjælp af den kunne man løfte låget og lægge mere røgelse på, selv om karret var ophedet under brug.

JYLLANDS VOLD

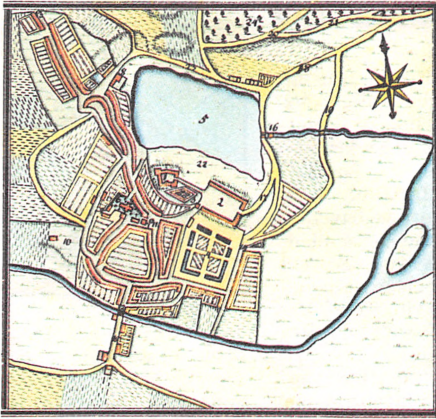
Danevirke, Danmarks grænsevold mod syd, som nu er på tyske hænder, har i årene 1969-75 været genstand for omfattende udgravninger foretaget af danske arkæologer. Et godt tegn! Hvor nabofolkene forhen krydsede klinger, kan de nu mødes i samarbejde.

Denne vold er som en tråd indvævet i vor ældste Danmarkshistorie. Tre navne, Godfred, dronning Thyra og Valdemar den Store, knyttes til dens opførelse, men ikke alle med samme sikkerhed. Her kommer nu dendrokronologien, den nye meget præcise dateringsmetode, til hjælp, og vigtige

brikker falder på plads - ikke altid som ventet, men er det ikke netop det, der gør arkæologien tillokkende? Om de spændende resultater har udgraverne for nylig udsendt et videnskabeligt værk, men de lader det ikke blive derved - endnu en Danevirkebog, lettere tilgængelig end den første, er under forberedelse, den gang på forlaget Wormianum. Illustreringen, ved tegneren Flemming Bau, omfatter foruden mængder af sort-hvide billeder en række store farverekonstruktioner. En af dem er gengivet, stærkt formindsket, herover.

H. Hellmuth Andersen: **Jyllands vold**. Format 23 x 23 cm. Pris, indbundet, 66 kr i boghandelen, 56 kr for abonnenter. Se fodnoten næste side.

WECKERS BYKORT

I sidste halvdel af 1700-årene tegnede og kolorerede en ung løjtnant, C. F. Wecker, planerne af de danske købstæder. Sine forlæg hentede han i Pontoppidans netop udkomne Danske Atlas. Hvert enkelt kort fremstår som et nysseligt lille kunstværk, et grundruds af byen med navnene på dens vigtigste dele angivet i en ledsagende tekst. Vi får et godt indtryk af, hvordan købstæderne er opstået omkring befæstninger, kirker og klostre, havne og handelspladser, anlagt med skyldigt hensyn til omliggende land og - ikke mindst - vand.

Weckers farvelagte tegninger har ikke for været offentliggjort. 49 af dem er bevaret og blev i begyndelsen af trediverne, som gaves fra Tøjhusmuseet overdraget Geodætisk Institut, på hvis initiativ Wormianum nu foretager udgivelsen. Kortene samles i en lille bog og gengives i deres oprindelige format, 16 x 11 cm - altså væsentlig større end den udgave af Kolding-kortet, der som prøve er vist herover. Ib Kejlbø fra Det kgl. Biblioteks kortsamling står for ekspertisen og har skrevet den ledsagende historiske redegørelse. Da ikke alle købstæder er med, bliver de manglende suppleret fra Pontoppidans Atlas. De må altså klare sig i deres grå dragt ved siden af deres festklædte søskende.

Bogen får titlen **Weckers bykort**. En kortsamling fra 1700-årene. Pris i boghandelen 48,50 kr, for abonnenter 39 kr.

MIDDELALDERKVINDEN

Kvindens stilling i samfundet har altid interesseret både Ham og Hende. Vender vi blikket mod middelalderen, ser vi, at Han havde sine egne uforgribelige meninger om den sag, Hun formodentlig også, men større vanskeligheder med at få dem frem. De forestillinger, som i tidens løb har nedfældet sig, bærer - som andre historiske »sandheder« - præg af dem, der er kommet til orde: digterne, adelen og kirken.

Når lovgiverne blander sig i koret, får vi glimt fra en hverdag, hvor kvinden påtager sig arbejde og ikke sjældent ansvar på lige fod med manden. Hvem tænker på, at den ugifte kvinde på den tid ofte har forsørget sig selv, enken tillige sine børn, som selvstændig næringsdrivende eller håndværker? Blåstrømper er ikke ukendte. De driver blandt andet deres studier i klostrene, der næppe virkede så afskrækkende, som de forekommer os. Her fik mange afløb for virketrang og talenter.

Om disse anliggender har Wormianum en bog under forberedelse. Forfatterinden Eileen Power er en nu afdød engelsk middelalderhistoriker, men den verden, hun var en kender af, er ikke strengt national. De mange ledsagende billeder fra samtidens værker er mere præget af tiden end af stedet. **Kvinden i middelalderen**, der bliver på godt 100 sider, er oversat af Else Roesdahl. Prisen er 44,50 kr. For abonnenter dog 38 kr.

De tre bøger ventes færdige i september. Kan allerede nu bestilles hos Skalk.

ARKÆOLOGI PÅ VANDKUNSTEN

For nylig flyttede de arkæologistuderende ved Københavns universitet ud af Nationalmuseet, hvor de gennem mere end en menneskealder har modtaget deres undervisning, og ind i en tidligere kontor- og lagerbygning, Vandkunsten nr 5. Pladsmæssigt var det en stor forbedring, men glæden var iblandet vemod over at forlade det gamle, traditionsrige hus, hvor man færdedes i rum fra 1700-årene. Den nøgterne, funktionalistiske bygning, de vordende arkæologer nu har taget i besiddelse, appellerer ikke til sentimentaliteten. Og dog - ! Før det grågule betonhus i 1935 rejste sig over tre matrikelnumre, lå her borgerhuse, og i et af dem, netop det gamle nr 5, er der engang tidligere drevet arkæologiske studier og forskning.

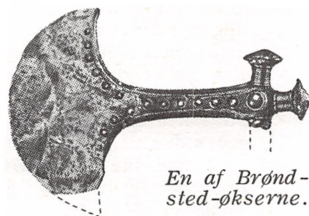
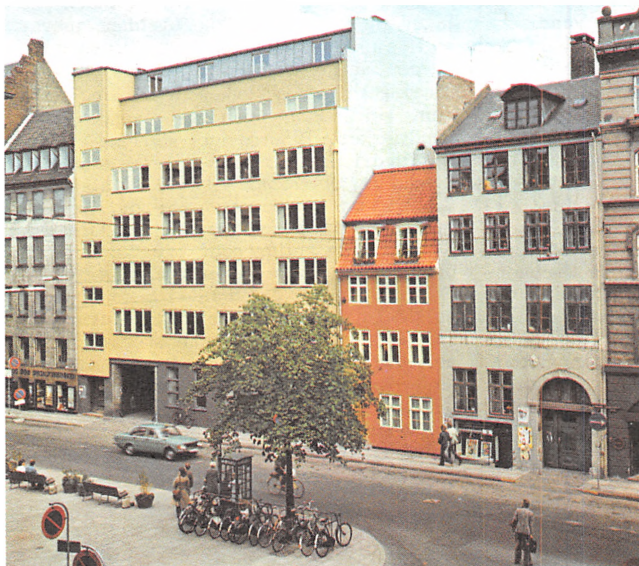
Den gamle nu forsvundne ejendom bestod af et forhus og et sidehus, begge på fire

etager med ialt otte ikke alt for rummelige lejligheder. På første sal boede i slutningen af 1830'erne kopist i Rentekammeret C.P. Berthelsen med sin familie. Skønt ægteparret allerede havde et par børn, var der også plads til tre unge nevøer, som var kommet til København for deres studiers skyld. To af dem var sønner af amtsforvalter Worsaae i Vejle.

Den yngre af Worsaae-brødrene, Jens Jacob, ankom til København i juli 1836, femten år gammel. Han skulle gå på Borgerdydskolen og blive student, men var nok så optaget af muligheden for at studere Det oldnordiske Museum og møde oldforskere i København. Faderen var medlem af Oldskriftselskabet, og selvom sønnen naturligvis skulle gå embedsvejen, opmuntrede han dennes interesse for arkæologi med bøger og rigelige lommepege. Allerede som elleveårig havde den

unge Worsaae grundlagt sit private museum, og det voksede hurtigt, takket være gaver, køb og udgravninger, han selv foretog. Den vigtigste bagage, der fulgte ham til Vandkunsten, var et skab indeholdende hans oldsager. At samlingen ikke har været helt ringe, fremgår af at rygterne om den var ilet forud. Da den forventningsfulde unge mand så snart som muligt aflagde besøg på Det oldnordiske Museum, dengang opstillet i Christiansborg slots stueetage ud mod Ridebanen, blev han modtaget med åbne arme af museets leder, den berømte C.J. Thomsen, og hans assistenter Sorterup og Strunk. Straks efter gjorde Thomsen genvisit på Vandkunsten for at tage samlingen i øjesyn og »blev ikke lidt imponeret«, som Worsaae senere skriver. Det tror man gerne, når man hører, at skole drengen i sit skab blandt andet havde de store, guldbelagte ceremonøkser fra Brøndsted ved Vejle. Et par

En af Brøndsted-økserne.

◀ Det nye hus på Vandkunsten, hvor nu arkæologien holder til.

VÆRKSTED FOR ARKÆOLOGI OG KULTUR- HISTORIE

LØGUM-
KLOSTER
HØJSKOLE
SØNDER-
JYLLAND

Historisk sammenhæng

Vi lever i en tid, hvor mange mennesker fornemmer deres tilværelse som øjebliksbetonet, uden perspektiv og uden fællesskab. Når Løgumkloster Højskole indbyder til et kulturhistorisk værkstedsarbejde, er det for at give et direkte indtryk af den levevis, som fortidens mennesker har haft, sådan at man kan opdage sig selv som led i en historisk sammenhæng.

Værkstedets indhold

Under ledelse af en faguddannet arkæolog foretager en eller flere grupper studier af fortidsminder på Løgumkloster-egnen, bl.a. gennem aktiv deltagelse i udgravninger i samarbejde med Haderslev Museum, der er arkæologisk museum for Nordslesvig. Undervisningen omfatter derfor bl. a. instruktion i udgravningsteknik, opmåling, registrering og behandling af fund. Efter de aktuelle muligheder kan arbejdet foregå i den gamle del af Løgumkloster by eller i omegnen på steder, hvor der er gjort arkæologiske fund.

Det arkæologiske arbejde belyser en del af den større sammenhæng, som en egns historie udgør fra de ældste tider til i dag. Der bliver derfor også lejlighedsvis tilbud om

grupper, der indsamler oplysninger om nyere lokal kulturhistorie, specielt folkemindestof, som indsamles gennem interviews med folk på egnen.

Så vidt muligt bearbejder kursusdeltagerne arbejdsresultaterne, sådan at de kan bruges i en udadvendt oplysningsvirksomhed, bl. a. på udstillinger. De, der deltager i en større del af værkstedet, har altså mulighed for at være med til at fremskaffe ny viden om en egns kulturhistorie og formidle denne viden til en større kreds. Herved bliver arbejdet et bindeled mellem højskolen og samfundet omkring os.

Den praktiske tilrettelæggelse

5-måneders kurset inddeles i 3 perioder med hver sit afrundede program.

I hver periode regner vi med at have 2 arkæologiske hold med hver

4 timer ugentligt. Dertil kommer en gruppe, der arbejder med folke-minder. Kursisterne kan være med i alle 3 grupper, hvis timetal til-sammen er ca. 12.

Der er også andre fag på højskolen, der er beslægtet med værkstedets emner. I formning arbejdes der med inspiration i folkelige traditio-ner bl. a. med gammelt kunsthånd-værk, pottemageri, brænding og plantefarvning.

Det kulturhistoriske værksteds-arbejde ledes af mag.art. Niels Ste-rum.

Nogle arbejds- resultater

Skolen har allerede løst adskillige kulturhistoriske opgaver. Et hold har foretaget den første byarkæo-logiske udgravning i Løgumkloster ved at undersøge gulvene og la-gene derunder i et 1700-talshus, hvor der blev gjort mange fund.

Ved det middelalderlige kloster-anlæg i Løgumkloster har arkæo-logiholdet – som noget hidtil ukendt – konstateret, at klosterområdets nordlige del på et tidspunkt har været omgivet af vand.

Kursisterne har også deltaget i un-dersøgelser af bygningsrester fra klosteret under slotsbygningen i Løgumkloster fra 1614 og af klost-rets begravelsesplads fra omkring 1200.

I foråret 1977 opdagede arkæolo-

giholdet et stort forhistorisk bo-pladsområde ved Nørre Løgum. Her udgravede man en ryttergrav fra jernalderen og gjorde adskillige fund, der er bemærkelsesværdige for Sønderjylland.

Ved Ellum er der foretaget prøve-gravninger på en boplads fra ældre stenalder.

I nært samarbejde med Køben-havns Universitets Institut for Folkemindevidenskab og med det lokalhistoriske arkiv i Løgumklo-ster har et hold indsamlet mundt-ligt erindringsstof om de nu for-længst nedlagte jernbaner, der præ-gede Sønderjylland så meget. Kur-sisterne har besøgt gamle menne-sker på egnen og optaget deres beretninger om folkelivet på bånd.

Højskolens kursus

Værkstedsarbejdet med arkæologi og kulturhistorie foregår inden for rammerne af Løgumkloster Høj-skoles 5-måneders kursus fra 3.

januar til 30. maj hvert år. I større eller mindre omfang indgår kulturhistorie også i nogle af højskolens korte sommerkursus (1–2 uger).

Folkehøjskolen sigter imod besindelse, fornyelse og engagement. Her har de kulturhistoriske fag noget at give i samspillet med alt det andet, som går for sig på et højskolekursus: beskæftigelsen med fællesmenneskelige spørgsmål inden for religion, litteratur, historie og samfund, det kammeratlige fællesskab, udflugterne og meget andet.

Kurserne er åbne for enhver over 18 år. Skolen har normalt 25–35 deltagere på lange kursus. Her har flertallet i de senere år været mellem 20 og 30 år, men der er altid en del, der er væsentlig ældre.

Højskolens baggrund

Løgumkloster ligger i det sydvestlige Sønderjylland. Her er den væsentligste del af det middelalderlige cistercienserkloster bevaret, nemlig den pragtfulde kirke og klostrets østfløj, se bl. a. Skalk 1962 : 3!

Siden 1960 har en kreds af kirke- og kulturelt interesserede personer og organisationer etableret flere nye institutioner, udover Løgumkloster Højskole bl. a. et refugium (gæstehjem) og et kunstmuseum.

Løgumkloster Højskole er en fol-

kehøjskole, der arbejder på den danske folkekirkes grundlag og har kristendomskundskab som et hovedfag. Udover enkelte obligatoriske timer i alment orienterende fag opbygges undervisningen på frie tilbud inden for forskellige emnekredse: arkæologi og kulturhistorie, videregående kristendomskundskab, psykologi og socialfag samt musik. Dertil kommer forskellige musiske tilbudsfag.

Praktiske oplysninger

Skolens kursus på 21 uger fra 3. januar til 30. maj koster i 1978 7.035 kr. (kost, logi og undervisning). Dertil kommer ekstra for eneværelse, ekskursioner og undervisningsmateriale. Der kan fås statsstøtte op til 4.557 kr. afhængigt af den skattepligtige indtægt; desuden kan man søge kommunalt tilskud. Arbejdsløse beholder deres dagpenge og kan alligevel søge statsstøtte.

Skriv eller ring efter yderligere oplysninger om højskolen!

Løgumkloster

Højskole

6240 Løgumkloster

Tlf. (04) 74 33 25

Kontortid: kl. 10.30–13.00

Forstander: Jens Kr. Krarup

træffes som regel på skolens telefon kl. 12–13.

år senere lod han »til Thomsens usigelige glæde« museet overtage dem.

Lidt efter lidt fandt så godt som alle Københavns oldforskere vej op ad trapperne til førstesalen på Vandkunsten, ja endda den ansete professor Nilsson fra Lund, som senere afbildede flere af drengens oldsager i sit banebrydende værk »Nordens ur-in-vånare«. Også den islandske filolog Finn Magnusen må have været blandt gæsterne, i hvert fald omtaler han samlingen i rosende vendinger. Samme Magnusen nærede stor sympati for Worsaae, han skaffede ham gennem sin anbefaling penge til en Sverigesrejse, og det er egentlig tragisk, at han dermed på en måde var med til at grave sin egen grav. På turen besøgte den unge forsker, nu student, nemlig Runamo-klippen i Blekinge, om hvis formodede runeindskrift Magnusen havde udgivet et stort værk. Worsaae kom til den overbevisning, at tegnene var naturens frembringelser, en antagelse, som han udbyggede med beviser og fremlagde i en afhandling, hvad Magnusen tog sig meget nær; skønt han behandlede sin modpart med uforandret velvilje, er det sandsynligt, at græmmelsen har medvirket til hans død et par år senere. En anden af datidens lærde myter, som Worsaae nedslagtede, angik moselignet fra Haraldskjær ved Vejle (se Skalk 1975 :3). Han påviste, at det ikke, som almindeligt antaget, kunne være den norske dronning Gunhild, men at det fornuftigvis måtte indrulleres blandt jernalderens ukendte døde. Mange så naturligvis skævt til den fremfusende student, som intet var helligt, men hans angreb var velunderbyggede og lod sig ikke afveje. Det skyldes ikke mindst ham, at arkæologien fra lærd fantasteri udviklede sig til egentlig videnskab.

Worsaae tog studentereksamen, filosofikum og filologikum, mens han boede hos morbroderen, men lektierne beslaglagde, som man forstår, ikke hele hans tid, der blev også stunder til arkæologien. Ved Det oldnordiske Museum fungerede han som assistent, og han foretog undersøgelser i marken, så snart der var lejlighed til det. Hans første trykte arbejde (i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1838-39) omhandler udgravningen af et par nordsjællandske høje. Det hører til Worsaaes fortjenester, at han inddrog monumenterne i forskningen. Tidligere havde oldsagerne været det, man alene byggede på.

I efteråret 1839 flyttede Worsaae hjem til Vejle for at hjælpe sin far, der var syg og kort efter døde. Da han året efter kom tilbage til København, var hans forhold helt forandrede; han måtte selv skaffe sig udkommet og begyndte, fornuftigt, på et brødstudium, der dog ikke tilfredsstillede ham. I sine senere studieår boede han på Regensen, men morbroderen på Vandkunsten var ham stadigvæk en god og hjælpsom støtte, og det var med onkels billigelse, han til sidst opgav juraaen for helt at hellige sig antikvariske og historiske studier.

Vandkunsten nr 5 har altså dog en historie, og den skulle nok kunne inspirere de unge arkæologer, som nu får deres uddannelse her. Worsaae hører til dansk oldforskningens største navne. Gad vi-

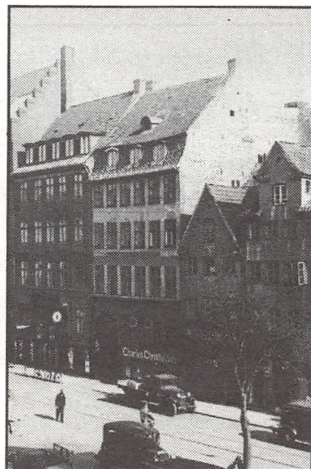
»Worsaaes hus« før nedrivningen 1934. Stueetagen, hvor Charles Christiansen skilker, var i mange år cdfje. På Worsaaes tid boede admiralinde Løvenørn her. - Fotografi på Bymuseet.

Da J. J. A. Worsaae døde i 1885, var han dansk arkæologis førstemand med international anerkendelse. Professor, kammerherre, medlem af Videnskabernes Selskab, direktør for Oldnordisk Museum, en kort tid tillige kulturminister.

de, hvordan det var gået ham, om han havde været på holdet i dag.

Jytte Lavrsen

KRONIK:

JORDBORDET

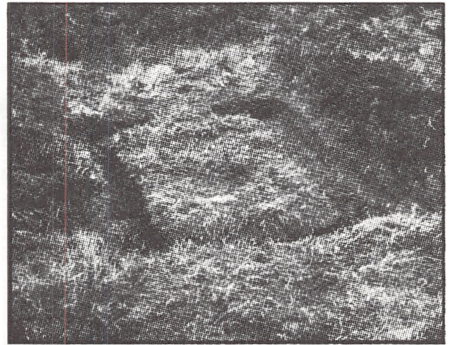
af Harald Andersen

Den jyske hede, da den var i sin velmagt, gemte mange arter af fortidsminder under sit lyngtæppe, nogle store og vidt synlige, andre ganske små, så ubetydelige, at de med første pløjning var totalt udslettede. Til de sidste hører nogle karakteristiske firkantede eller runde grøftanlæg, som forskerne nok har været opmærksom på, men aldrig skænket den helt store interesse. Formentlig eksisterer de endnu hist og her i ubemærket, men vi vil i vor beskrivelse støtte os til optegnelser fra de første tiår af århundredet. Dengang var der i hvert fald flere af dem.

Et jordstykke på nogle få kvadratmeter indhegnet med en tilgroet rende af rektangulær eller kredsrund form, ofte med en afbrydelse i østsiden, det var i al enkelhed, hvad man så. Undertiden kunne der uden for renden være en lav jordvold, åbenbart dannet af den opgravede jord. Det hele kan minde om en hustomt, ganske vist meget lille, men den forklaring dur ikke, det er tydeligt,

at renden er efterladt åbentstående. Hvad kan det da være? Ja for engangs skyld behøver vi ikke at gætte. Brugen er kendt fra overleveringen, men det var rigtignok i sidste øjeblik, den blev nedtegnet. Mænd som Evald Tang Kristensen og H.P.Hansen har, også på dette felt, indlagt sig uvisnelig fortjeneste.

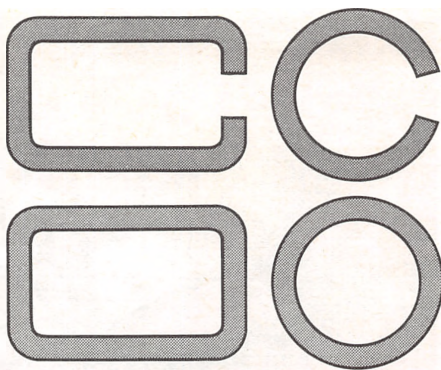
»En gammel mand i Lørslev (ved Hjørring) lavede gildehus til børnene pinsen-eftermiddag. Det var på Lørslev mark sønden for byen. Der gravedes en grøft i firkant omkring et stykke grønjord, der skulle forestille et bord, og vi sad med fødderne nede i gruben og på den kant, der var udenfor. Rundt om gruben, så meget som en alen derfra, stak han grønne grene ned i jorden, så der dannedes som en løvhytte om os. Alle børn og hyrder fra Lørslev samlede så der, og så blev vi beværtede. - Så spiste vi og dansede bagefter rundt om gildehuset, til det blev aften, og så

Pinseboder i Hoven og Arnborg sogne, syd for Herning. - Fotograferet af H.P. Hansen 1928 og -29.

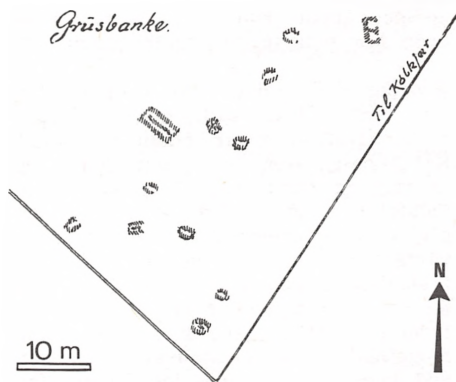
gik hver til sit«. Sådan fortæller en af de gamle meddelere, og en anden - fra Vedersø, Vestjylland - supplerer: » - de gravede en rundkreds i jorden, om trent en fod dyb og en fod bred, og inden for denne fordybning var der så en rund forhøjning med grønsvær på, det var deres bord. Uden om fordybningen var en græsbænk, og der uden om var jorden lagt op i et dige. Derpå var plantet grene og hvad som helst, de kunne få stillet op, der kunne beskytte. - Der var også en indgangsdør, og der var så en smal strimmel jord fra døren og hen til bordet, hvor der ingen fordybning var. - De holdt så gilde med mjød og kage, og hvad de havde bragt med hjemme fra - «. Eller, fra Utoft i Grindsted sogn: »Forhen har de haft pinseboder - . Til sådan højtid gik de unge i forvejen og tiggede smør, ost, æg og kyllinger, og hvad de kunne få fat i. - Så havde de også en pinsebrudgom og en pinsebrud, og de to holdt bryllup. Der var en, som viiede dem med de særeste formularer. Hele stadsen var stillet an i en grøn flod (et lavt sted med græsvækst) langt ude i udmarken. Der var afsat en firkant med et lille dige om, og på det kunne folkene sidde, for det var lige som en bænk, og grønsværen havde de vendt opad. Nu sad de der og spiste deres mad, og i midten var en grøn plads, hvor deres suppefade og kødsager stod på. Efter spisningen dansede de i den grønne flod, og lystigheden blev så ved til op på tredje pinse-dag«.

Sådan kunne man blive ved, men det er typisk, at mange af meddelerne nok kender »pinseboderne« og ved, hvad det er, men ikke selv har deltaget i festerne. Det drejer sig jo om skikke, der er gået af brug omkring midten af forrige århundrede. Pinseboderne var, som navnet siger, et forårsfænomen, rammen om en fest foranstaltet af eller for hyrdedrengene; i den sidste af de citerede beretninger antydes dog, at også de lidt ældre kunne være med. De medbragte mad- og drikkevarer anrettedes på friluftsbordet, som der var let adgang til gennem den luftige dør, og så bænkedes man sig, med fødderne nede i

Pinsebodernes hovedformer: firkant og kreds, med og uden afbrydelse.

renden og ryggen mod jorddiget udenom. Et ildsted, til stegning af æg og lignende, kunne være anlagt uden for kredsen. De voksne kendte skikken fra deres egen barndom og vidste hvad der hørte sig til, så maden var bedre end til daglig og drikkevarerne stærkere; øl og brændevin forekom, og det hændte, at en og anden af festdeltagerne måtte bæres hjem. Efter spisningen morede

Gruppe af pinseboder kortlagt 1931 af H. P. Hansen i Rind ved Herning. En bod er usædvanlig stor. Et sted er to gravet ind i hinanden. Brugen må have strakt sig over lang tid og går sandsynligvis tilbage i 1700-årene. En gammel mand, født i sognet 1832, havde nok hørt om pinsegilderne, men ikke selv været med til dem; de var gået af brug før hans tid.

Pinsebod i funktion. - Rekonstruktionstegning af Jørgen Kraglund.

man sig. Ritualer som den omtalte vilse kunne forekomme, men ellers legede man og dansede. Det ensomme liv på heden havde sine lyspunkter.

Pinseboder, hvor de er registreret, optræder gerne i grupper. Det enkelte anlæg har vel fungeret en årrække, indtil forfaldet slog igennem, så udskiftede man, hvilket ikke var vanskeligt, man gravede blot et nyt ved siden af. Fænomenet kendes kun fra Jylland. På øerne har man ingen erindring om det.

❖

Hvordan skal nu dette anskues? Er der tale om en lokal skik, noget spontant og kortlivet, eller går rødderne dybere? Kai Uldall, som har taget emnet op (Fortid og Nutid 1929-30), mener det sidste. Han indsætter hyrdernes pinsegilder i en sammenhæng af udendørs vårfester, som han sporer tilbage i middelalderen - ja han udelukker end ikke en oprindelse før kristendommens indførelse. Til disse sammenkomster hørte naturligvis festpladser, men man ved kun lidt om deres indretning; for så simple sager greb fortidens lærde sjældent til gåsefjeren. Det, der kommer pinseboderne nærmest, er vist gildesvoldene: kredsrunder diger bygget af græs- eller lyngtørv. De kunne, som boderne, være kronet med grønne grene og tjente dels som ramme om festpladsen, dels som bænke for de festende.

Gildesvoldene kendes ikke blot fra Jylland, men også fra Nordsjælland.

Det er ikke ualmindeligt, at skikke fra de voksnes verden i deres sidste stadium overtages af børnene; sådan er det formodentlig gået pinseboderne. Også af en anden grund har man svært ved at opfatte disse anlæg som et kortvarigt lokalt intermezzo: de løser på en let, næsten elegant, måde et problem, som i ældre tider ofte har trængt sig på, det nemlig at skaffe siddeplads til en forsamling i fri luft. Sammenkomster af større omfang eller med et lidt officielt præg foregik ofte udendørs, således tingmøder, bystævner og de omtalte vårfester; det klarede ethvert pladsproblem, og var vejret blot føjeligt, var løsningen ideel. Man kan sidde på den flade jord, f. eks. med korslagte ben eller knælende, med enden på hælene, men selv hærdede kroppe finder hurtigt ud af, at det kan gøres mere afslappet på en sten, træstub eller med benene i en fordybning; det må være en meget gammel erfaring, og det er klart, at man har udnyttet den ved aftalte sammenkomster. Hvor permanent, man indrettede sig, afhang vel af mødets karakter. Rets- og bystævner var offentlige anliggender, en kreds af mænd samledes til forhandling, altid på samme plads, som derfor var udstyret varigt med sæder af store sten. Ved mindre

stedbundne forsamlinger kunne græs-bænke og gravede render klare sagen, ja var vel nærmest at foretrække; renden havde således det fortrin, at man fik rygstødet foræret og i tilgift et bord anvendeligt til for eksempel spisning. Sidedehullet med jordbordet foran er for resten ikke forbeholdt møder, det kan også bruges som arbejdsplads, hvad man kan overbevise sig om ved at rette blikket udad, mod andre egne af verden (se Skalk 1959:2). Arrangementet med jordbænk og jordbord er vel i virkeligheden så nærliggende, at det er uafhængigt af tid og sted.

Vi ved, at friluftsforsamlinger var almindelige i historisk tid og har ingen grund til at tro, det var anderledes i oldtiden, snarere tværtimod. Meget tyder på, at de hedenske kulthandlinger for en stor del foregik udendørs. Germanerne spærrede, som Tacitus skriver, ikke deres guder inde mellem vægge.

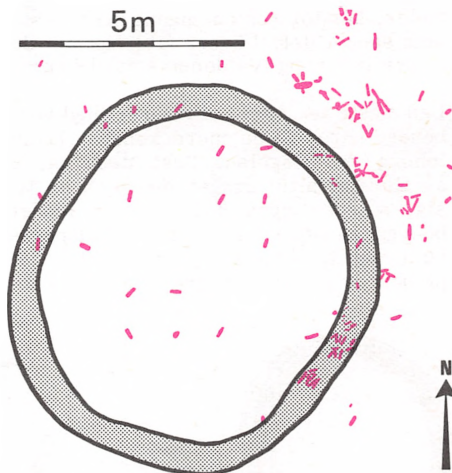
✧

Overpløjede anlæg af pinsebodypen må eksistere i tusindvis, og det kan ikke fejle, at de nu og da dukker op ved arkæologiske udgravninger, det er simpelthen utænkeligt andet. Hvad forestiller nu udgraveren, der aldrig har hørt om jordbordet, sig, når han står over for sådan et jordværk, reduceret til et fyldskifte i undergrunden? At den rigtige løsning skulle falde ham ind, er vist temmelig usandsynligt, og skulle det alligevel ske, er det nok muligt, hans kolleger vil trække lidt på smilebåndet over et så særpræget udslag af en livlig fantasi. Nej der er andre mere nærliggende forklaringer. Er bordet af den aflange type med afbrudt rende, synes én tolkning næsten uundgåelig: et hus med vægrille og dør i gavlen. Måske vil størrelsen undre lidt og også det manglende kulturlag, men det betyder vel blot, at bygningen var et udhus, et opbevaringssted for sager, som ikke satte sig spor og ikke var af større omfang. Cirkeltypen, må vi tro, vil snarest lede tankerne i retning af en grav, men her støder man rigtignok på den vanskelighed, at urnen eller brandpletten i kredsens midte mangler. Vor

højt fortjente jernalderforsker Gudmund Hatt udgravede i 1946 på Holmsland et antal midtpunktstomme ringgrøfter og tolkede dem efter mange overvejelser som symbolske grave. Jordbordet kom end ikke på tale. Den mulighed har han næppe skænket en tanke.

Eksemplet viser, hvor ilde arkæologiens dyrkere er stedt, når de stilles over for anlæg lidt ud over det almindelige - for slet ikke at tale om det helt specielle, der naturligvis kunne forekomme i oldtiden såvel som nu. Denne videnskab har visselig sin begrænsning. Hvad nu jordbordene angår, så kan der være udgravet hundreder af dem, uden at betydningen er blevet erkendt. Lad os kigge i de gamle rapporter.

I det sydfynske øhav, nær Strynø, ligger den lille ubeboede Bredholm. Her udgravedes 1919 på øens højeste sted en syv-otte meter bred grøftning uden midteranlæg, bortset fra nogle spredte stolpehuller. Hvad der især gjorde anlægget bemærkelsesværdigt, var et utal af hesteknogler, som fandtes spredt over området; mindst fjorten dyr var repræsenteret, gamle og unge - helt ned til føl. Nogle af benene lå i rigtig

Grøften på Bredholm. Den omtrentlige fordeling af hesteknoglerne er vist med rødt.

indbyrdes orden, men der syntes ikke at være tale om hele skeletter. Forstyrrede stenlægninger over knoglelaget må formodes at høre med til anlægget. En slags tildækning, da værket var fuldbragt?

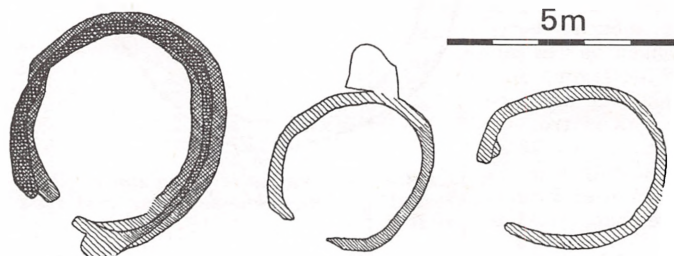
Der lå knogler på bunden af grøften, men også oppe i fylden og hen over den, så slagtingerne kan ikke alle være samtidige; de har fundet sted gennem en periode, hvorunder renden er blevet udjævnet eller med forsæt tilfyldt. De få genstande, der blev påtruffet, gav ingen sikker datering, men udgraveren, Thomas Thomsen, afviser, at anlægget skulle være fra historisk tid. Sin formodning støtter han dels på fundets almindelige karakter dels på hestene, der er af en race, som kendes fra jernalderens store moseofferfund. På øen er ivotrigt fundet grave - også udaterede, men i hvert fald fra oldtiden.

Trods den tvivlsomme tidsfæstelse finder vi det interessant at møde så megen dejlig kødmad i forbindelse med et anlæg, der efter sin form udmærket kan være det til spisning velegnede jordbord. Hvad anledningen til det mægtige gilde kan have været, vil vi lade ligge, men man har jo lov at gøre sig sine tanker. Strynø, som Bredholm hører under, har for resten engang haft heste som specialitet. I hvert fald nævnes de særskilt i kong Valdemars jordebog.

Den næste lokalitet, vi bærer med vort besøg, hører til de mere kendte: Trelleborg ved Slagelse. Beskyttede næs i ågafler har altid draget menneskene til sig, således også her: der er fundet bebyggelsesspor fra flere oldtidsperioder, og da borgen opførtes, skete det på bekostning af en ældre vikingebosæt-

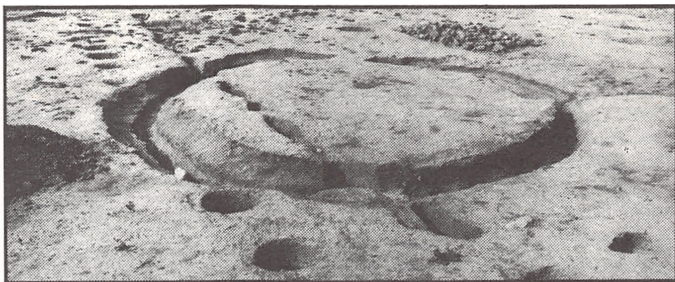
telse. Til denne henregner udgravningslederen, Poul Nørlund, fire ringgrøfter, alle med åbninger mod sydvest, samt fem brønde, hvoraf tre placeret så tæt ved tre af ringgrøfterne, at han mente at måtte antage en forbindelse. På Trelleborg med dens mængder af hus-tomter var man vant til vægriller, så for Nørlund var der ingen tvivl: i ringgrøfterne har stået lodret tømmer. Om bygværkerne er egentlige huse eller blot indhegninger, lader han dog være et åbent spørgsmål; den lidt uregelmæssige kredsform kunne, siger han, nærmest tyde på det sidste. Til brøndene knytter sig en mærkværdighed: i flere af dem blev fundet knogler i et antal, som udelukker, at de kan være kommet der tilfældigt. Særlig tydeligt kom dette til udtryk i en af ringgrøft-brøndene, den indeholdt rester af fire heste, fem svin, to får samt hele skeletter af en lille ko, en hund og to børn i fireårsalderen. I en anden brønd fandtes ligeledes skeletter af to børn samt lemmer og kranium af en ung gedebuk med knust pandeskal.

Nørlund forklarer dette som følger: På Trelleborgnæsset har, før borgen byggedes, været en offerplads. Offerhandlingerne har fundet sted i de runde indhegninger eller huse, og de ofrede mennesker og dyr er bagefter kastet i de dertil bestemte offerbrønde. Dette er, som Nørlund fremhæver, kun teori, men den lyder ikke urimelig - dog vil vi erstatte hans rundhuse med jordborde. På bænken rundt om bordet kan deltagerne i ceremonien have siddet. De spredte dyreknogler, som brøndene indeholdt ved siden af de hele skeletter, kan være rester fra offermåltider. Uanset om denne forklaring godtages,

Sammenstillede planer til tre af Trelleborg-ringgrøfterne. - Efter P. Nørlund.

Denne Trelleborg-ringgrøft bærer præg af udbedring. en ny grøft er gravet oven i den gamle. De gennemskærende huller er fra et af borgens langhuse, anlagt efter at grøften var opgravet. - Fot: Nationalmuseet.

må man anerkende en vis lighed mellem Trelleborgringgrøfterne og anlægget på Bredholm.

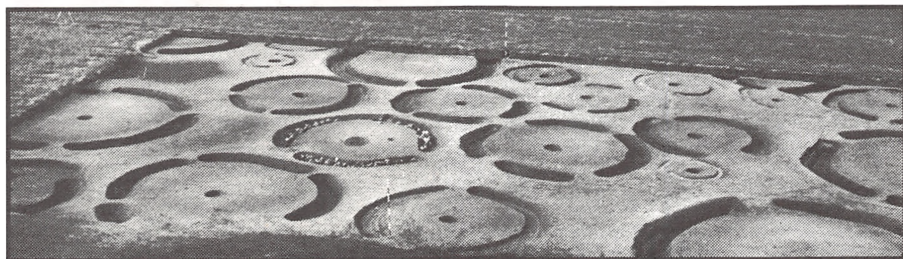
Ved to af Trelleborgbrøndene fandtes ingen ringgrøft; det kan, mener Nørlund, skyldes, at muldlaget her var tykkere, så tykt, at en grøft ville skjule sig i det. Omvendt fandtes der ved en af grøfterne ingen brønd, men netop dette anlæg virker anderledes, mere sammenstykket og uregelmæssigt, end de andre, så det er måske et spørgsmål, om det har samme bestemmelse.

Det runde jordbord kan, som ovenfor påpeget, let forveksles med gravanlæg, men måske er det ikke tilfældigt, måske har de grave, forvekslingen angår, simpelthen optaget jordbordet i sig. Gravmåltider så vel som ofring ved grave er både arkæologisk og etnologisk velkendte fænomener, og begge krævede - eller havde i hvert fald god brug for - en form for bord. Blandt de ikke

helt få muligheder, som øjnes, vil vi fremdrage tuegravene med deres ringgrøfter. Disse anlæg har flere gange været behandlet her i bladet (1971:2 og 1975:1).

Tuegravskikken, som kom i brug ved bronzealderens ophør og levede nogle århundreder frem, er et sydvestjysk anliggende. De beskedne mindesmærker, der, som navnet antyder, består af lave jordhøjninger, viser sig ved udgravning ofte omgivet af en ringgrøft med to eller flere afbrydelser, hvis formål vel, som i pinseboderne, må være at give let og ubesværet adgang til det indre rum. I kanten af tuen, tæt inden for ringgrøften, kan være anbragt stolpe- eller stenhegn. Selve graven finder man naturligvis i kredsens midte, den består af en urne eller brandplet, ofte nedgravet i den oprindelige markflade.

Om de enkelte elementers funktion og om rækkefølgen, hvori de blev til,

Tuegrave fra Årupgård mellem Ribe og Gram. Tuerne selv var bortbløjet, men ringgrøfterne med deres mange »døre« tegnede sig tydeligt i undergrunden; de ses her tømte for jord. I en af grøfterne ligger sten, som er skredet ned fra det omgivende gærde. Det viser, at grøften har stået jordfri, efter at tuen var rejst. - Fot: Erik Jørgensen.

kan der herske nogen tvivl, men følgende foreslås: Ringgrøften graves, hvorved gravstedet markeres; jorden fra den er måske, som i pinseboderne, lagt op udvendig for at tjene som rygstød. Urnen (eller hvad det nu har været) med den døde aske bringes på plads, og gravritualet afvikles på det runde bord med følget bænket udenom. Derefter bygges tuen, med eller uden hegn. - En anden mulighed er vel, at tuen kan være opført, helt eller delvis, før ceremonien fandt sted. Den lave højning har næppe gjort større forskel.

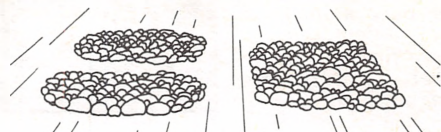
Man kan indvende, at nogle af anlæggene - barnegravene - er for små til denne brug, men det er nu næppe så afgørende. En skabelsesproces som den beskrevne kan meget let gro fast, så at den gentager enkelthederne mekanisk - altså også i tilfælde, hvor de er uden praktisk betydning.

Jordbordet - eller, skal vi sige, en variant af det - kan måske også findes i de jyske stendyngegrave, der nu kendes i stort tal, skønt de først blev opdaget for en snes år siden. Disse anlæg, der hører til de mest særprægede af vor bondestenalderes mange gravformer, optræder på gravpladserne ordnede i lange lige rækker, som er anlagt med påfaldende systematik: to grave optræder parallelt, derefter en stenlægning, så atter to grave, derefter en stenlægning o. s. v.; det er tydeligt, at der til hvert gravpar hører en stenlægning. Gravene er stenfylde - deraf navnet stendyngegrave - men iøvrigt tomme, uden gravgods og desværre også uden skelet, som ikke har kunnet bevares i den sandede jyske jord. Stenlægningerne viser sig, når de fjernes, at dække over brede gruber af ringe dybde, men med to parallelle render i bunden. Og

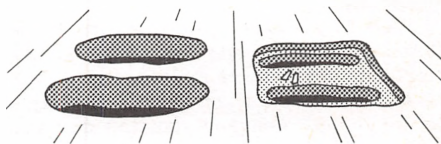
To stendyngegrave med tilhørende grøftanlæg. Gravene, der flyder noget sammen, er endnu utømte, derimod er stentæppet fjernet og gruben nedskovlet, så at de muldfyldte render træder tydeligt frem. Mellem dem ligger gravgodset: En flintøkse. - Fot: Erik Jørgensen.

Rækker med stendyngegrave og stenlægninger i karakteristisk vekslen.

Et gravpar og den tilhørende stenlægning.

Og næste stadium: Stenene er fjernet og gruberne under dem tømt for jord. Gravgodset ligger i den store grube, mellem bundrenderne.

nu kommer det mærkeligste: På bunden af gruben, mellem renderne, ligger genstande - økser, mejslers, eller hvad det nu kan være, kort sagt: det savnede gravgods. Den almindelige regel, som gælder for praktisk talt alle andre oldtidsgrave, at gravgaverne ligger sammen med liget, er altså her fraveget. Sagerne er anbragt uden for graven, på jordbordet under stentæppet.

Det ejendommelige arrangement har selvsagt vakt diskussion. I begyndelsen opfattede man renderne som væggriller, fundamentgrøfter for et »dødehus« eller i hvert fald en form for overbygning, men nyere undersøgelser (se Skalk 1973:4) har ikke kunnet støtte denne tanke; der blev ikke - trods ihærdig ledning - fundet sikre stolpespor i renderne. Spørgsmålet om deres anvendelse står altså åbent, og vi benytter lejligheden til at anbefale dem som siddegrøfter, bænke omkring bordet med oldsagerne. Helt efter reglerne er dette jordbord nu ikke, det ligger forsænket under overfladen - måske for at give plads for stentæppet, der senere, som en slags forsegling, skulle lægges hen over det. Som ved tuegravene forestiller vi os de sørgende efterladte forsamlede om den afdøde - her selve liget, før det lagdes i den nærliggende grav. I flere tilfælde har man fundet de to render forenet ved en tværgrøft for den ene ende. Anlægget får da U-form, og ligheden med pinseboderne forstærkes.

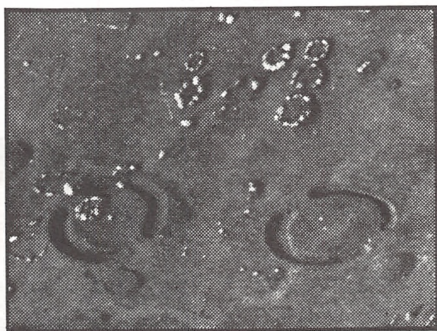
❖

Utvivlsomt kunne der hentes mange flere eksempler frem af arkiverne, men dette må være nok i denne omgang. Og lad det være klart, at det ikke er meningen, alle jordfundne grøftanlæg nu skal være jordborde; de tidligere forklaringer gælder stadig på rette sted, og der kan være andre muligheder, som endnu slet ikke er taget i betragtning. Det kan heller ikke noksom understreges, at de ovenfor fremførte teorier ikke er teorier i egentlig forstand -

lad os kalde dem forslag, muligheder til overvejelse for dem, som har arbejdet med disse anlæg, eller som kommer til det i fremtiden. Bekræftelse eller det modsatte kan hentes på flere måder: I grøfterne kan findes ting eller jordlag, som sandsynliggør, at de en tid har stået åbne, eller - omvendt - forhold, som viser, at de straks er kastet til. Vigtigt vil det være, om der kan påvises spor af det, som er foregået ved bordene - spisning, ofring, eller hvad andet der er sket. Måske vil nogle af vore borde få en hurtig død. Kan hænde, nye vil dukke op.

Er jordbordet en af fortidens kurositeter? Eller er det noget alment, en hurtig planlagt og let fremstillet samlingsplads, der kan optræde næsten hvor som helst? Det sidste er i hvert fald en mulighed. Vi anbefaler udgravere at have den i erindring.

Harald Andersen

Ringgrøfter med »indgange«, men uden midteranlæg optræder også på Lindholm Høje-gravpladsen, det store vikingefund ved Nørresundby. I en af renderne er fundet dyretænder, vistnok hest. - Fot: Ålborg Museum.

Fra hyrdernes og ostens tidsalder

Fra den svenske forsker professor John Nihlén har vi modtaget disse betragtninger om landbruget og i særdeleshed husdyrholdet i nordisk jernalder.

I forbindelse med etruskerstudier på Elba plejede jeg hvert år at gøre en afstikker til Rom og derfra til Abruzzerne. Denne gang gik færdten til Barrea, en lille by i udkanten af Parka Nazionale. Det er en af Europas mest fortryllende nationalparker med et endnu levende landskab (bøgeskove op til 1800 meter over havet), små idylliske byer og brusende vandfald. Bondegårde nede i dalene, fæboder oppe i bjergene - hyrdernes vidtstrakte land.

En dag tog vi tidligt af sted til M. Tronchillo, hvor hyrderne havde fortalt, at de små - ufarlige - brune bjørne plejede at vise sig i det tidligste gry. Jeg havde min kone og vore tre drenge med, og alle var nysgerrige efter at se bjørnene og måske endda finde spor af ulv - for de findes også heroppe. Vi fik ingen bjørne at se denne gang, men noget for mig langt interessantere.

Klokken var fem, og fæboden var ved at vågne. Hundene knurrede, og et

par mænd kom ud af huset og begyndte at tænde ild under en gryde. På et træstativ hang en stor kedel. Så kom pigerne og gik med hver sin træbøtte til foldene, hvor dyrene havde opholdt sig om natten, både får og geder. To mand tager sig af malkningen; den ene slæber dyrene frem og holder dem, mens den anden malker - det hele går i en vældig fart. Mælken hældes over i en større bøtte, hvis indhold siden tømmes i den store gryde, som nu slikkes af ilden. Pigen lægger løbe i mælken, som forsigtigt omrøres og snart begynder at klumpe. Endnu nogle tag med skeen og klumperne tages op og trykkes ned i en åben kurv, mens valen løber fra og de altid sultne hunde får nogle mundfulde af det, der bliver tilovers. Ostene trykkes til for efterhånden i fastere form at lægges til tørre på en hylde i gavlen. Der ligger allerede en lang række til modning. Når denne del af morgensystemet er overstået, åbnes folden, og dyrene strøm-

Hyrdedefamilierne på den Romerske campingne bor sjældent længe på samme sted og indretter sig med få brugsting. Kobbergryden med mælk til ost er ophængt i et træstativ, der flytter med til næste plads. Ildstedet er sat af flere sten i jordgulvet.
- Efter C. Fries.

mer ud i hælene på hverandre fulgt af hunde og leende hyrdedrenge. Snart hører vi hundenes glammen og drengenes fløjter oppe i bjergene. Og fårenes bjælder klemter over de fløjlsgrønne enge.

Under ture i Abruzzerne støder man på adskillige sådanne fæboder, som regel oven for bøgeskovsregionen, der har sin egen dyreverden: rådyr, hjorte, vildsvin, ulve, ørne... Oven for skoven begynder højfjeldet og græsgangene, hvortil man om sommeren sender kvæget fra dalene og sletterne. Fra maj til oktober strejfer hyrder og dyr omkring heroppe. Man bor i primitive hytter af sten eller ler, mens maden laves på et åbent ildsted i det fri eller under et særskilt tag. Rundt om husene er der et helt system af stenvure, kreaturstier og indhegninger til dyrene, folde til malkning, til diende lam, til syge dyr, til klipning.

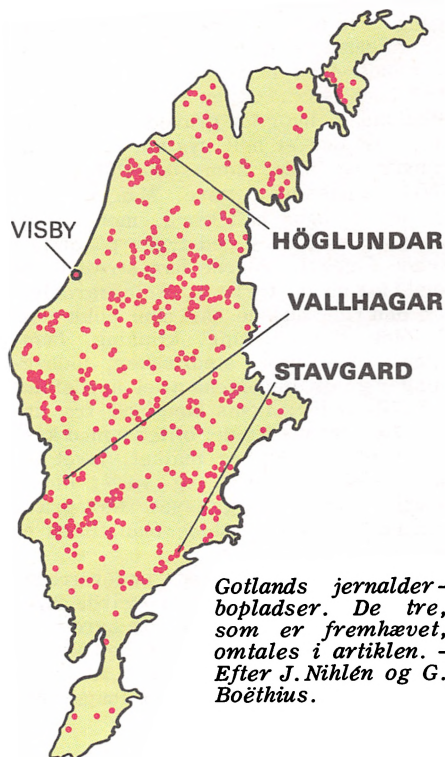
Også på Campagnen kan man opleve hyrdelivet. Græsningen finder sted på samme tid som oppe i bjergene, og en hyrdefamilie kan forpagte et areal på tusinder af tønnder land, hvor hvedemarkerne ligger som små pletter i det store gråbrune græsland. Syv hundrede får og en snes geder ejede en af disse nomadiserende familier, der boede ligeså primitivt og forhistorisk som hyrderne i bjergene.

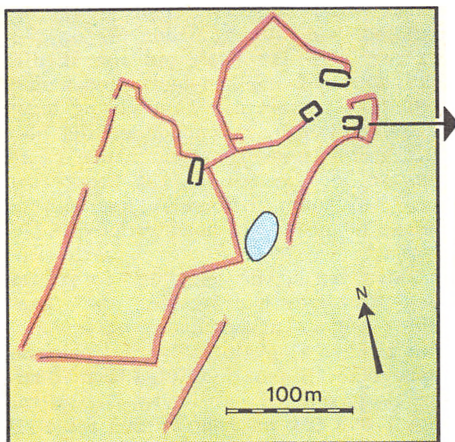
Synet af disse bjerghyrder og besøget hos deres naboer på sletten har rørt ved noget i hukommelsen. Man genkendte det jo. Hvor er det, man har oplevet disse ældgamle bopladser og mennesker? Er det i en drøm? Eller har man læst om dem? Som drevet af et mystisk instinkt trækker man det slidte eksemplar af Odysseen frem af reolen. Rigtigt! Her står det jo i niende sang, besøget i kyklopens grotte. For næsten tre tusind år siden er skildret den scene, der nys udspillede sig i Tronchillo: kurvene stod fyldt med ost, lam og kid trængtes i båsene, karrene løb over med valle, baljer og bøtter stod klar til malkningen. Og så kom kyklopen med hjorden, tungt belæsset med en favnfuld tørt brænde. Mens væddere og

bukke stod tilbage i indhegningerne, malkede han i tur og orden får og geder og slap lammene ind for at die. Halvdelen af mælken behandledes med løbe til ost, som han samlede og lagde i flettede kurve. Den anden halvdel blev tilbage i bøtterne til aftensmaden og til en tår for tørsten. Og så tændte han op... Gennem årtusinder har samme scene udspillet sig hos hyrdefolket.

✧

I Odysseen havde jeg altså læst om det. Men hvor har jeg set det? Om sider vægner erkendelsen, og jeg mener at have gjort lidt af en arkæologisk opdagelse. Blandt de talrige levn af huse og gårde, vi har fundet på Gotland (ca 1.500 fra omkring år 200 før Kristus til 550 efter), har troligt nok de større grupper med ti til tyve tomter været bondegårde, hvor hver gård i »landsbyen« har haft sin indhegnede, dyrkede mark, men hvor kvægavl og græsning har været det vigtigste. De mindre grupper på de magre strækning-

Plan over Höglundar-bopladsen med dens fæboder af sten og træ omgivet af indhegninger til dyrene. Den særskilt afbildede husgrund har sandsynligvis været en mælkebod, hvor ostens fremstilledes. - Efter J. Nihlén.

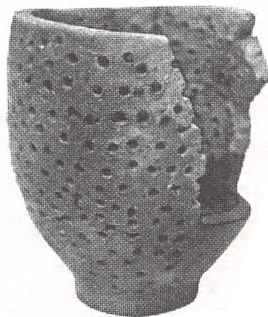
er har været fæboder med et par beboelsehuse, stalde, forrådshuse og folde.

Da vi for mange år siden gik og kikkede på disse tusindårige fortidsminder på de gotlandske marker, sagde landmåleren, den kloge Sigurd Campbell, engang: »Jo mere jeg ser på disse rester af huse og gårde, jo stærkere bliver indtrykket af, at det er hyrder, som har boet her«. Og nu tror jeg ham. I Höglundar, hvor jeg gravede i tredive-erne, var der et helt system af indhegninger og folde, som sikkert har med dyrenes pasning at gøre. Man har formentlig også haft kvæg, men talrige knogler af får og ged tyder på omfattende fåreavl. Fårene har strejft frit omkring på de tørre græsningsarealer, og omkring husene har man holdt dem i folde til malkning, klipning, læmning. Husgrunde, stenrækker, indhegninger giver omridsene af et hyrdefolks opholdssteder, mens småfund fra undersøgelserne udfylder billedet med karle og piger, der har malket, lavet ost af mælken, spundet og vævet ulden, mens hjorden har græsset. Når græsningen slap op, flyttede man til en ny plads.

Fund fra husgrundene understreger forskellen mellem de større gårde, hvor man har boet hele året, og hyrdernes mere tilfældige boliger på hedestrækningerne og mellem bjergene. Mens bosteder som Stavgard og Vallhagar har

et rigt varieret fundmateriale, finder man simplere ting og kun ubetydelige kulturlag i »fæboderne«, for eksempel Höglundar. Til gengæld er der rigeligt med knogler af får og ged.

Blandt fundene fra disse mælkehus-holdninger er der nogle ejendommelige perforerede lerkar. Ikke bare bunden, men store dele af karsiden er gennemhullet som en si. Kogekar kan det ikke være, og de er da heller aldrig sværtede af ild. Da lignende kar forekommer på vidt adskilte tider og steder, kan der være grund til at fundere lidt over deres brug. Schliemann fandt for

Skår af sikar er ikke ualmindelige på jernalderbopladsen, men det er sjældent at finde et så velbevaret eksemplar som dette fra Bornholm. - Efter O. Klindt-Jensen.

eksempel tilsvarende i Troja og mente, de havde været anvendt til slyngning af honning. Et andet forslag går ud på, at sien har været omsluttet af en større krukke og har fungeret som et dørslag, hvorigennem man pressede saft af skovbær, som man i princippet har gjort det også i nutiden. Jernalderens nordiske husholdninger kan have fået ideen fra de romerske vinsier, som der er fundet adskillige af både i Danmark og på Gotland. Imidlertid har disse kar, der kendes tilsvarende fra danske jernalderfund, nok først og fremmest været anvendt til ostefremstilling, det har ganske enkelt været osteforme, hvori man har trykket ostemassen sammen, mens vollen er løbet ud gennem hullerne. De små, nærmest firkantede huse blandt fæboderne har været mælkeboder, hvor man har lavet ost.

Gotland har mere end tusindårige traditioner for fåreavl. Endnu i 1800-tallet, inden agerbruget rationaliseredes, var det ikke usædvanligt, at en storbonde havde mindst tusind får - idag er der kun en enkelt flok af den størrelse - og det skete heller ikke sjældent, at piger og drenge havde deres eget fårehold på 50-60 stykker, som de selv passede. Lignende forhold har vel rådet i forhistorisk tid, men tillige har håndværk været en del af erhvervet. Man har fremstillet ting til tuskhandel og undertiden til eksport. For en men-

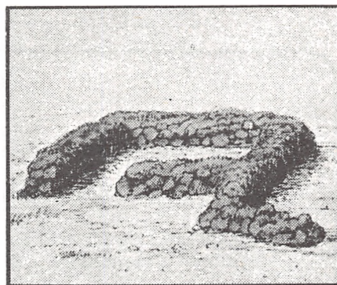
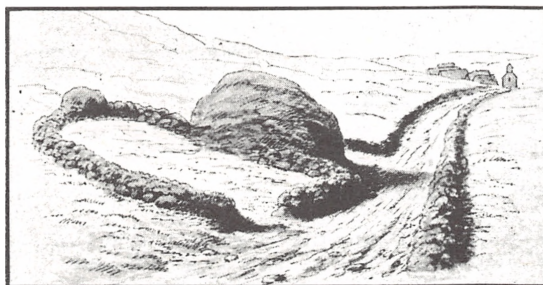
neskealder siden var det sådan, at fæboderne i Dalarna ikke bare lavede ost og smør, men også producerede ure (Dala-ure) og udvandt jern af moserne. Måske har noget tilsvarende fundet sted på Gotland; i hvert fald ved vi, at der allerede i romertiden udsmeltedes jern. Og mon ikke ost har været en handelsvare?

Skal vi tro Cæsar, så levede germanerne for godt 10 tusind år siden hovedsageligt af mælk, ost og kød. Halvandet hundrede år senere understreger Tacitus mælkehusholdningens store rolle hos de nordiske folk og det ringe værd, man lagde på den dyrkede jord.

Trods de vigtige fund af oldtidsagre, hvis alder ofte kan være vanskelig at fastslå, har jordbrug således næppe i forhistorisk tid og en stor del af middelalderen været af større betydning i sammenligning med kvægavl. Fund i Mälardalen fra de seneste års undersøgelser synes at bekræfte såvel dette som handelens og håndværkets ikke ubetydelige rolle. Gotland og Sydsverige var næppe noget kornmagasin, men snarere et mælkekammer, og det er vel troligt, at noget lignende gælder for Danmark.

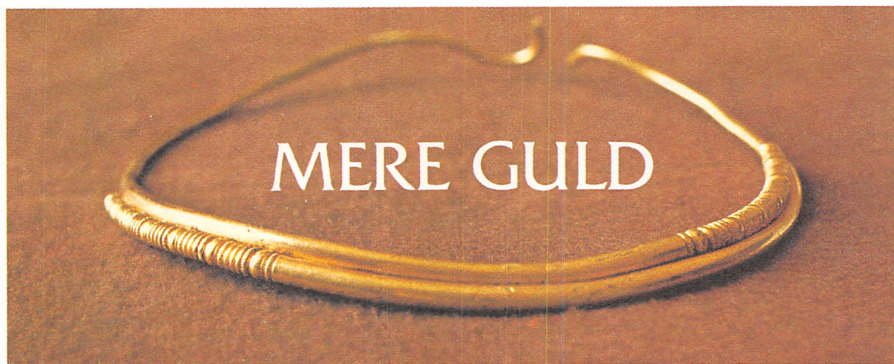
John Nihlén

Lit: J. Nihlén och G. Boëthius: Gotländska gårdar och byar under äldre järnåldern. Stockholm 1933.

På Island kunne man for mindre end hundrede år siden se husdyrhold med folde og boder som de i artiklen beskrevne. Den større indhegning er beregnet til fåreklipning, den mindre er en malkefold. Armen på jordvolden tjente til at lede dyrene hen mod indgangen. - Efter D. Braun.

Bemærkelsesværdige fund kommer ofte i klumper. Guldhalsringe for eksempel finder man ikke hver dag, der kan gå årtier imellem. Og nu, pludselig: to inden for to måneder.

Den sidste kom i juni fra Himmerland. Så stor som ringen fra Tissø (omtalt i sidste nummer af Skalk) er den ikke, men med en vægt på 448 gram fint guld må man alligevel sige, det var en god høst, proprietær Valdemar Pedersen, Farsø, fik i hus fra sin kartoffelmark. På det tyndeste sted, som, når smykket blev båret, har vendt bagud, er der et brud, men ellers har markredskaberne ikke gjort særlig skade; de smukt overfaldende ender er kun lettere skrammet. Ringen er fra vor guldrige sagntid - germansk jernalder (5. - 6. århundrede efter Kristus).

Ser vi bort fra de to nyfund, er det tyve år siden, en guldhalsring sidst dukkede op her i landet. Hvor? Såmænd i Farsø! Den blev fundet på nabogårdens

mark, og da den er af samme type og alder og tilmed har en noget lignende beskadigelse som den nye ring, er det nærliggende at tænke sig en forbindelse. Den er der sikkert, endestykkernes udformning tyder ligefrem på, at de to er gjort af samme mester. Er ringene måske nedlagt sammen og senere splittet af ploven? Næppe - den ældre ring blev (som man kan læse i Skalk, 1958:1) fundet ved tørveskæring, godt en halv meter dybt. Helt ens er ringene iøvrigt ikke, guldholdigheden er forskellig, og den først fundne har mellem de overfaldende ender en påloddet fletning af fire guldråde, en detalje, som denne ring står helt alene med.

Elisabeth Munksgaard

Detalje fra det ældre fund.

TIDSSKRIFTET

SKALK

Adresse: Jelshøjvej 9, 8270 Højbjerg ♦ Telf: (06) 273711 ♦ Giro: 2 10 47 17

Redaktion: Harald Andersen ♦ Henning Hansen ♦ Jørgen Kraglund

Repræsentantskab: Palle Friis ♦ Georg Kunwald ♦ Olaf Olsen ♦ Niels Oxenvad
♦ Holger Rasmussen ♦ Bjarne Stoklund ♦ Olfert Voss ♦ Mogens Ørsnes

Skalk udkommer seks gange om året. Prisen er 45 kr i abonnement, som tegnes ved at skrive eller ringe til ovenstående adresse. ♦ Eftertryk i ud-
drag er tilladt, men kun for pressen og forudsat tydelig kildeangivelse.

Farver: Bak offset repro, Århus ♦ Tryk: Aarhus Stiftsbogtrykkerie

Hvornår?

ude

hjemme

Stikord og sidehvisninger til bladets artikler.

ISTID

JÆGER-STENALDER

BONDE-STENALDER

BRONZEALDER

KELTISK OG ROMERSK JERNALDER

GERMANSK JERNALDER OG VIKINGETID

MIDDELALDER

NYERE TID

EGYPTEN OG MESOPOTAMIE

Hetiter
Israeliter
Fønikier
Skyther
Persere

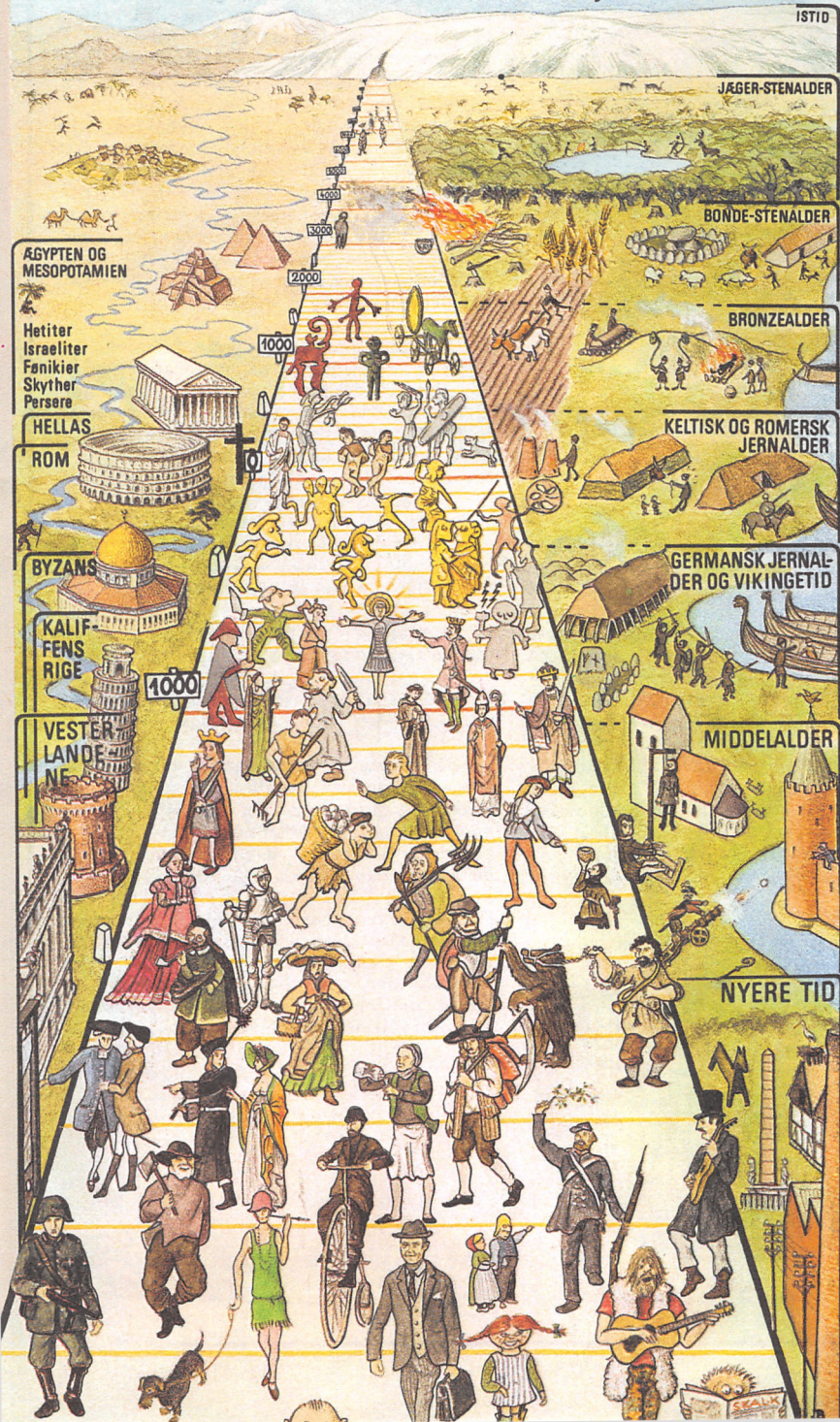
HELLAS

ROM

BYZANS

KALIFENS RIGE

VESTERLANDE

Stendyngegrave 18

Muldbjerg 3
Borum Eshøj 3
Egtved 3

Tuegrave 18
Gundestrup 32

Gotland 26

Farsø 30
(Bredholm) 18

Trelleborg 18

Tapdrup 12
Topshøj 7

Solvig 7

Pinsebøder 18
Vandkunsten 16

gundestrup- terrinen

Den store sølvkedel fra Gundestrup i Himmerland blev fundet 1891 trekvart meter dybt i en lille mose, som lokalt benævnes »Rævemosen«. Det var dog ikke et helt kar, de undrende tørvegravere fik på spanden, de billedprydede plader lå, flået fra hinanden, samlet i den skålformede underdel. Karret måtte altså rekonstrueres, men det voldte nu ikke særlige vanskeligheder: De firkantede billedfelter lod sig forene til en omløbende frise med figurer udvendig og indvendig; alle plader har på alle kanter spor af lodning, så det hele må have været holdt sammen af et nu forsvundet stel. Et par runde vulster uden loddespor blev anbragt øverst på randen som en - desværre

Rekonstruktionsforslaget.

ufuldstændig - kantning, og en rund plade, der heller ikke ses at have været fastgjort, blev lagt løst i bunden af karret.

Gennem det meste af et århundrede har kedlen stået opstillet på Nationalmuseet i denne skikkelse, og det er nok muligt, at en person fra den keltiske jernalder ville smile lidt, hvis han blev præsenteret for den, men vel mest over pladernes rækkefølge; de gudemyter, som her er illustreret, og som var fælleseje dengang, er jo os helt ubekendte. Mod selve karrets form kan der næppe rejses indvendinger. Visse detaljer derimod må ved nærmere eftertanke forekomme noget diskutabelt.

Det, der gør os mistænksomme, er de manglende spor af lodning på nogle af stykkerne. Den runde plade med den pragtfulde tyrefigur, kan den virkelig have svømmet løst i bunden af kedlen? Og de vulstagede stykker, der nu kanter kedlens rand, hvorfor var de ikke i fast forbindelse med den?

Gundestrupkarret er ikke et almindeligt vaskefad, så forment et stykke må have gjort tjeneste ved ganske særlige lejligheder. Indholdet kan have været spiseligt eller drikkeligt - snarest det sidste; til kød egner det sig ikke, det serveres bedre direkte fra spiddet. Med flydende varer vil tyrepladen imidlertid være skjult, og hvad mere er, den vil i høj grad være i vejen, når indholdet skal øses op, især de sidste rester. Havde den endda siddet fast, men løst liggende - !

På et låg af forgængeligt materiale - træ vel sagtens - kan de løse stykker derimod have gjort udmærket fyldest: vulsterne som rand og tyrepladen som topstykke, der samtidig tjente som håndtag. Derved blev de indvendige billeder ganske vist skjult, men tænk hvilken afsløring, når dækket blev fjernet! Tyrescenen ville her fremtræde som et altdominerende midtpunkt, og det må være meningen med den. At det store liggende dyr med det majestætisk løftede hoved spiller en central rolle i karrets billedfortælling, kan ingen tvivle om.

Thorkild Ramskou

